

Η ΠΑΙΔΕΥΣΙΣ ΗΜΩΝ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19^{ΟΝ} ΑΙΩΝΑ

Ἐπὶ τῇ λήξει τοῦ 19^{ου} αἰῶνος δὲν θεωροῦμεν ἄσκοπον ἀναδρομικὴν τινα καὶ ὅλως γενικὴν ἐπὶ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδευτικῆς ἡμῶν καταστάσεως ἐπιθεώρησιν, ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως ἀναζητήσωμεν σταθμούς προόδων, εἴποτε τοιοῦτοι κατὰ τὸν μακρότατον τοῦτον χρόνον ἐγένοντο ἐν τῷ σπουδαιστάτῳ τούτῳ τῆς ἀνατροφῆς κεφαλαίῳ. Τὸ ἔργον εἶναι ἀπόπειρα, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ γενικότητι λίαν τολμηρά, οὐδέποτε δ' ἤθελον ἐπιχειρήσει αὐτήν, ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἀφειρηρία ἀσφαλῆς, ὁ ἀοίδιμος Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ὁ τῶν παρελθόντων καὶ τῶν παρόντων κριτὴς ἄριστος καὶ τῶν μελλόντων ἐταστής, μύστης δ' ἐνθερμος τῶν γνησίων παιδευτικῶν ἀρχῶν κατὰ τὸν διαρρέυσαντα τοῦτον αἰῶνα. Βαθύνους, πολυμαθὴς καὶ φιλοσοφικῶς ἀνεπτυγμένος, ὡς λίαν ὀρθῶς ἐχαρακτήρισεν αὐτὸν ὁ Δ. Θεοφιανός¹, προεῖδε τὸ δεῖον γενέσθαι πρὸς μόρφωσιν καὶ προκοπὴν τοῦ γένους ἡμῶν, πᾶν δ' ὅ,τι ἐσκέφθη σαφῶς καὶ σοφῶς ἐν τε ταῖς ἐπιστολαῖς καὶ τοῖς ἄλλοις αὐτοῦ συγγράμμασιν ὑπεστήριξεν.

Περὶ δύο τινὰ ἐκλυδωνίζετο τῶν συγχρόνων αὐτοῦ λογίων ἡ γνώμη ἐν ἀρχῇ τῆς ἐκατονταετηρίδος, περὶ τὸ εἶδος τοῦ λόγου ἐν τῷ γράφειν καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀνατροφῆς, ἥτοι τῆς παιδεύσεως καὶ ἀγωγῆς. Οἱ μὲν ἤθελον, ἐναντίον τοῦ καθολικοῦ νόμου τῆς τῶν γλωσσῶν ἐξελέξεως, τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν οὐ μόνον νὰ μανθάνωμεν ἀλλὰ καὶ νὰ γράφωμεν· αὐτοὶ ᾗσαν οἱ ἀρχαῖζοντες, οἱ δὲ τὴν κοινῶς λαλουμένην, τὴν χυδαίαν, καί, ὡς ὁ Κοραῆς ἔλεγε, τὴν τῶν κωπηλατῶν, ἥτις διεκρίνετο διὰ τὴν ἀηδίαν καὶ τὴν παντελῆ πτωχείαν τοῦ λεξικοῦ αὐτῆς, ᾗσαν δ' οὗτοι οἱ χυδαῖοι· ὁ Κοραῆς ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ τὴν μέσσην ἐστράπη ὁδόν, διὰ λογικωτάτων δ' ἐπιχειρημάτων ἀπέδειξε, πῶς δύναται κατὰ μικρὸν νὰ σχηματισθῇ γλῶσσα λαλουμένη καὶ γραπτῶς δυναμένη νὰ ἐκφράσῃ τὰ ὑψηλότερα τῶν διανοημάτων ἡμῶν, νὰ ἐξεύρη

¹ Ἀδαμαντίου Κοραῆς τ. Β'.

ὄρους τεχνικοὺς διὰ πᾶσαν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ ἐπαρκέσῃ συγχρόνως εἰς πάσας τὰς σχέσεις καὶ τὰς κοινωνικὰς ἡμῶν ἀνάγκας· ἡ γνώμη αὕτη ὑπερίσχυσε καὶ τὸ γένος ἡμῶν ἀπέκτησεν ὄργανον ἰδεῶν ἀνθρωπίνως τέλειον καὶ διηνεκῶς ὑπὸ τῶν ἀληθῶν λογίων μέχρι σήμερον τελειοποιούμενον· καὶ ταῦτα μὲν διὰ τὸ εἶδος τοῦ λόγου ἐν τῷ γράφειν, ἐν δὲ τῷ τρόπῳ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδεύσεως;

Ὁ Κοραῆς μετὰ πεποιθήσεως ἐφρόνει, ὅτι ἡ ἀγωγή καὶ παιδευσίς τῶν νέων ὀφείλει νὰ γίνηται διὰ τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων· τὴν παιδευσιν ὁμῶς ταύτην δὲν ἐνόεῖ σχολαστικὴν, ἥτοι σκοπίμως γραμματικὴν· ἡ γραμματικὴ ἤθελε νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μέσον μόνον πρὸς κατανόησιν τῶν ἀρχαίων, σκοπὸς δὲ τῆς παιδεύσεως νὰ ᾖ οὐχὶ ἡ ἐκμάθησις ῥηματίων καὶ λεξιδίων, ἡ κατὰ τὸν Θερεϊανὸν ἀηδὴς τῇ ἀκοῇ, δυσφύλακτος δὲ τῇ μνήμῃ, ἀλλ' ἡ ἐξημέρωσις τῶν ἡθῶν, ἡ ἔμπνευσις τῶν ἐν αὐτοῖς ὑψηλῶν καὶ ἀνθρωπιστικῶν ἰδεῶν, ἡ ἀπομίμησις τῶν μεγάλων ἀρχαίων χαρακτήρων, διότι τὴν ἀληθεῖς τελειότητα τὴν συνισταμένην ἐν τῇ ἐξευγενίσει τῆς ψυχῆς ἐθεώρει τὸ σκοπούμενον τῆς ὑγιοῦς παιδεύσεως. «Σπούδαζε μάλιστα τὴν ἀναιροφὴν τοῦ στήθους, ἣτις μόνη μορφώνει τοὺς ἀληθεῖς ἄνδρας καὶ τὰς ἀνδρείας γυναῖκας, παρὰ τὴν ἀναιροφὴν τῆς κεφαλῆς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν πλάσσονται οἱ καταχρηστικῶς ὀνομαζόμενοι χρηστοί· οὗτοι καὶ ἐράσμοι καὶ κομποὶ ἀνδριαντίσκοι»¹. τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Κοραῆ δὲν συνεμερίζοντο πάντες, ὑπῆρχον δ' ἱκανοί, ἀπὸ χρηστοῦ τοῦ συνειδότος, ὡς καὶ ἐν τῷ γραπτῷ λόγῳ, μακαρίως αἰθεροβατοῦντες καὶ περὶ τὰ γραμματικὰ ἀσμενίζοντες· οἱ ἄνδρες οὗτοι, τὸ πλεῖστον τοῦλάχιστον, οὐσιωδῶς διέφερον τῶν τοῦ 18^{ου} αἰῶνος καὶ ἐγνώριζον, δύναται τις εἰπεῖν, κατὰ βάθος τὴν ἀρχαίαν, ἀνεδείκνυσεν δὲ καὶ μαθητὰς ἀξιόους τῆς κλήσεως αὐτῶν, ἀλλὰ καθόλου καὶ ἡ διδασκαλία αὐτῶν εἰς τύπους, λέξεις καὶ φράσεις ἐρειδομένη οὐδεμίαν εἶχε μορφωτικὴν δύναμιν. Συνησθάνοντο τοῦτο, καὶ ἐπειδὴ διὰ τὴν ἀτελεῖ ταύτην μόρφωσιν προυφασίζοντο τὴν ἔλλειψιν βιβλίων, ὁ Κοραῆς ἔγραψε τὰ σοφώτατα ταῦτα, εἰς μάτην δυστυχῶς καὶ ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ἐπαναληφθέντα· «δὲν εἶναι τόσον ἡ ἔλλειψις τῶν βιβλίων... ὅσον ἡ ἔλλειψις μεθόδου καὶ ἀνθρώπων ἐπιτηδείων νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν μέθοδον»².

¹ Ἐπιστολῶν KB'.

² Αὐτόθι.

Τῶν λογίων τὸ ὀξύδερκὲς πνεῦμα δὲν διέλαθεν, ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος, τὴν κοινωνικὴν ἀνάγκην, σὺν τῇ διαπλάσει τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας, καὶ τῆς εἰδικωτέρας μορφώσεως, ἣτις βραδύτερον παρ' ἄλλοις ἔθνεσι κατεδεικνύετο εὐεργετικωτάτη. Ἦδη εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπὶ τοῦ 19^{ου} αἰῶνος ἐπίδρασις τοῦ 18^{ου}· κατὰ τὸν 18^{ον} αἰῶνα τοσαῦται ἐγένοντο ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμασι ἐφευρέσεις καὶ ἀνακαλύψεις, ὥστε αἰσθητὴ ἐγένετο εἰς τὸν διάδοχον ἡ σημασία αὐτῶν καὶ ἐν ταῖς θεωρητικαῖς ἐπιστήμασι καὶ αὐτῇ τῇ Θεολογίᾳ διὰ τὴν πραγματικὴν ἀντίληψιν τῶν ἐν τῇ φύσει φαινομένων, ἡ δὲ ζωσπάροχος αὐτῶν σπουδαιότης, κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν ἐν τῷ βίῳ τῶν ἔθνων, ἐνωρίτατα κατεφάνη καὶ ἐν ταῖς σκέψεσι τῶν ἡμετέρων λογίων καὶ ἐθνικῶν ἀνδρῶν, ὡς ἐκ τῶν ὀλίγων ἀλλὰ λίαν σαφῶν ὑπαινιγμῶν ὑπεδεικνύετο. «Ὁ ἀνθρώπινος βίος, ἔλεγεν ὁ Κοραῆς, ἀπὸ γενέσεως μέχρι τελευτῆς εἶναι πόλεμος, καὶ ὡς εἰς πόλεμον διωρισμένους χρεωστοῦν οἱ γονεῖς νὰ ὀπλίξωσι τὰ τέκνα των παιδιόθεν»¹. Τίς ὁ πόλεμος οὗτος, οὗ μνείαν ἐποιεῖτο ὁ Κοραῆς; ὁ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀγὼν περὶ ὑπάρξεως. Τίς δ' ὁ ὀπλισμός, δι' οὗ εὐθαρσῶς καὶ τελεσφόρως ἤθελον ἀντεπεξέλθει κατὰ παντὸς ἐνδεχομένου ἀπροόπτου; ἡ εἰδικὴ προπαρασκευὴ καὶ μόρφωσις, ἥτοι ἡ πρόσκτησις τῶν ὑπὸ τῶν καιρικῶν περιστάσεων καὶ ἀναγκῶν ἐπειγόντως ἐπιβαλλομένων γνώσεων, οὐχὶ δὲ αἱ λέξεις καὶ φράσεις καὶ ἐν γένει τὰ καλὰ γραμματικά, δι' ὧν δὲν ἐμορφοῦντο καὶ αὐτοὶ οἱ εἰς τὴν Φιλολογίαν ἀποδυόμενοι. «Εἰς τοιαῦτα δὲ πτωχὰ καὶ σαθρὰ θεμέλια ἐποικοδομοῦνται τὰ λαμπρὰ κτίσματα τῆς Μαθηματικῆς, Φυσικῆς, Ἰατρικῆς», ἔγραφεν ὁ μακάριος Κοραῆς· τοιαῦτα δὲ γράφων καὶ συμβουλεύων τὴν μέσσην παιδείαν εἶχεν ὑπ' ὄψει καὶ οὐχὶ τὴν πρωτοβάθμιον, τῆς ὁποίας τὸ πρῶτον τμήμα τὸ καλούμενον Κοινὸν προώριζε διὰ τὴν ἐκμάθησιν τῆς μητρικῆς γλώσσης μετὰ τινων ἐγκυκλίων μαθημάτων, τὸ δὲ Ἑλληνικόν, διὰ τοὺς τότε χρόνους, εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας, ὡς περὶ αὐτῆς ἐπρέσβευε, μετ' εὐρυτέρας πῶς ἀναπτύξεως τῶν βοηθητικῶν. Ἦσαν βεβαίως ὀλίγα, ἀλλὰ τότε καὶ αἱ βιωτικαὶ ἀνάγκαι ὀλίγαι· ἐπειδὴ δὲ ἡ ὀλιγάρκεια καὶ φειδῶ ἦσαν πραγματικαὶ ἀρεταί, αἱ πολυεῖδεις γνώσεις, ἃς σήμερον ἀπ' αὐτῆς τῆς πρώτης παιδείσεως ἀπαιτοῦμεν, δὲν ἐθεωροῦντο τότε καὶ τοσοῦτον ἀναγκαῖαι καὶ ἀναπόφευκτοι.

Ἐν ταῖς σκέψεσιν αὐτοῦ ὁ Κοραῆς εἶχε τοὺς σωφρονοῦντας· οὕτως

¹ Ἐπιστολῶν ΛΕ'.

άνηρ λόγιος τῆς δευτέρας δεκαετηρίδος τοῦ αἰῶνος, ὡς ἀνεκοίνωσεν ¹ ὁ κ. Νικόλαος Φωτιάδης, ἔγραφεν· «ὁ νέος ὀφείλει νὰ μαθηθῇ, νὰ λαλῇ καὶ ὀρθογράφῃ τὴν μητρικὴν του γλῶσσαν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ, διότι τὰ γραμματικὰ εἶναι προετοιμασία διὰ τὰ Μαθηματικά, Φυσικὰ καὶ Φιλοσοφικά», ταῦτα δέ, ὡς ἐκ τῆς ἱστορίας γνωρίζομεν, ἐδιδάσκοντο ἐν τοῖς τότε γυμνασίοις τῶν Κυδωνιῶν, Ἰωαννίνων, Βουκουρεστίου, Χίου, ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ, ἐν Ξηροκρήνῃ καὶ ἀλλαχοῦ, μετὰ βεβαιότητος δὲ λέγομεν, ὅτι τὰ γυμνάσια ταῦτα, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ αἰῶνος, ἦσαν πραγματολογικώτερα τῶν σημερινῶν, οἱ δὲ καθηγηταὶ τῶν ἐλληνικῶν, λόγῳ βάθους παιδείσεως, ὑπέρτεροι τῶν ἀπογόνων, καὶ μορφωτικώτεραν καὶ πρακτικώτεραν ἀπειργάζοντο τὴν διδασκαλίαν· διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἀπόφοιτοι τῶν γυμνασίων ἐκείνων ἀρτίως καὶ δι' ἐφοδίων ἡθικῶν πλειόνων παρασκευαζόμενοι μετ' ἐλπίδων πολλῶν καὶ ἐπιτυχῶς ἐτρέποντο εἰς τὰ τοῦ βίου. Τέκνον τῶν χρόνων ἐκείνων ὁ Καποδίστριας, ἤδη πρὸ τῆς εἰς Ἑλλάδα καθόδου καὶ μετὰ ταῦτα, εἰς τὴν πραγματικώτεραν ρύθμισιν τῆς πρώτης παιδείσεως ἡσχολεῖτο, πρῶτος καὶ πρότυπον Σχολὴν εἰς μόρφωσιν δημοτικῶν διδασκάλων ἐν Λιγίνῃ συνέστησεν, ὡς ἐκ βιογραφικῶν σημειώσεων περὶ τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς ἐνθυμούμεθα, τὴν δ' ἀγάπην καὶ καλλιέργειαν τῆς μητρὸς γῆς, ἥτοι τὴν ὕλικὴν ἀσφάλειαν, τοῖς ἐαυτοῦ συγχρόνοις ὡς τὸ ἀσφαλέστερον ὀρμητήριον ἰδιωτικῆς καὶ καθολικῆς προόδου ὑπεδείκνυσεν· ἐκ τοιούτων ἰδεῶν ἀναμφηρίστως ἦγοντο καὶ οἱ τὴν ἐν Χάλκῃ Ἑμπορικὴν Σχολὴν (1832) ἰδρύσαντες, ὡς τοῦτο ἄλλοτε ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχαιοτέρων τινῶν ἐγγράφων ἀπεδεικνύομεν· ἦτο μὲν ἐμπορικὴ ὡς ὑπὸ ἐμπόρων τὸ πλεῖστον συντηρουμένη, ἀλλ' ὥφειλε συγχρόνως νὰ ἐκπαιδεύῃ μαθητὰς ἐμπορικῶς κατηρτισμένους καὶ μετὰ μιᾶς ξένης γλώσσης, τῆς ἰταλικῆς, τῆς μόνης τότε ἐν χρήσει ἐν τῇ ἐμπορίᾳ. Ἡ δὲ Θεολογικὴ Σχολὴ ἐθεωρεῖτο μὲν γυμνάσιον κλασσικόν, σκοπὸν ὅμως εἶχε τὴν περὶ τὴν Θεολογίαν εἰδικὴν μόρφωσιν, ἥτοι ἐδείκνυε τὴν ἀνάγκην τῆς εἰδικεύσεως τῶν σπουδῶν, τοῦθ' ὅπερ ἦτο ἡ πρακτικωτάτη ἀντίληψις τοῦ αἰῶνος τούτου διὰ τὴν πρόοδον τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν.

Τὰ σοφὰ ἐπιχειρήματα περὶ τῆς γενικῆς καὶ εἰδικῆς παιδείσεως τοῦ Κοραῆ καὶ τῶν ὁμοφρονούντων αὐτῷ δὲν εὗρον χάριν παρ' ἅπασι τοῖς

¹ Ἰδὲ Κων/πόλεως 1900, ἀριθ. 130.

συγχρόνοις διδασκάλοις καὶ ἐξηκολούθησε, μετ' ἐπαινετῶν ἐξαιρέσεων, ἡ μηχανικὴ καὶ γραμματικὴ διδασκαλία, μόνη δὲ ὁρατὴ βελτίωσις ἐγένετο ἐν τοῖς Κοινοῖς διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου, ἣτις ἐν Ἀγγλίᾳ ἰδιαζόντως εὐδοκίμησας, παρ' ἡμῖν εἰσαχθεῖσα παρήγαγε μὲν κατ' ἀρχὰς καρπούς τινας, μετέπειτα ὅμως διὰ τε τὸ σχολαστικὸν καὶ τὸ ἀμέθοδον τῶν αὐτοχειροτονήτων διδασκάλων ἀπέτυχεν. Ἀλλ' ἐνῶ τὰ παιδευτικὰ ἡμῶν πράγματα παραδόξως οὕτως ἔβαινον, τὰ ἀποτελέσματα, λόγῳ μορφώσεως καὶ πρακτικῆς ὠφελείας, δὲν ἀπεδεικνύοντο καὶ τόσον καταστρεπτικά, ὥς ἤθελέ τις δικαίως ὑποθέσει· διότι οἱ περὶ τὰ γραμματικὰ ἰδίως ἐνδιατρίβοντες δὲν παρημέλουν ἀπολύτως καὶ τοῦ νοῦ τοῦ συγγραφέως, οὐδ' ἦσαν καὶ τόσον δυσμάλακτοι, ὥς ἡδύνατό τις νὰ ὑποπτεύσῃ ἐκ τῶν περὶ αὐτῶν γραφομένων. Ἦδη ἡμεῖς ἐγνωρίσαμεν τινας, τέκνα τῆς μακαρίας ἐκείνης ἐποχῆς, δυναμένους καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις εὐδοκίμως καὶ ἀποτελεσματικῶς νὰ συναγωνισθῶσιν ἐν τῷ ζητήματι τῆς μορφωτικῆς διδασκαλίας.

Πῶς τοῦτο; κατὰ τὰς πρώτας πέντε δεκαετηρίδας εἶχομεν σπουδαίους τινὰς παράγοντας συμπληροῦντας τὸ ἐκ τῆς ὕλης ἢ τοῦ εἶδους τῆς διδασκαλίας κενόν· οὕτως ἡ κοινωνία, καίτοι τὸ πλεῖστον ἡδύνατος καὶ ἀνίκανος νὰ κρίνῃ τὸ ὀρθότερον μορφωτικὸν σύστημα καὶ τὴν γραμματικὴν μετὰ τοῦ συντακτικοῦ ἐνόμιζε μόνον σκοπὸν καὶ ἄκρον ἄωτον τῆς διὰ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μορφώσεως, συνεπλήρου τὸ ἰδεῶδες τῆς ψυχικῆς διαπλάσεως διὰ τῆς κατ' οἶκον ἀγωγῆς· γονεῖς εὐσεβεῖς καὶ φιλόστοργοι, συναντιλαμβανομένης ἐν μέτρῳ τινὶ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἐθάρρουν τὰ ἑαυτῶν τέκνα εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν γραμμάτων διὰ τῆς πίστεως πρὸς τὴν θείαν ἀντίληψιν· μαθηταὶ παιδιόθεν ἐν τῷ οἴκῳ εἰθισμένοι ἐν τῇ πειθαρχίᾳ, ἐπιμελεῖς καὶ φιλότιμοι μετὰ χαρᾶς ἐμάνθανον τὰ διδασκόμενα, διότι, κατὰ τὸ ἀνά τὰ στόματα τῶν παλαιότερων λόγιον, πρὸς τοῖς ἄλλοις «τὰ καλὰ μαθήματα ἔφερον καὶ χρήματα»· διδάσκαλοι, γραμματικοὶ ἀληθῶς τὸ πλεῖστον, πλήρεις ὅμως πίστεως καὶ ἐνθουσιασμοῦ ἐπὶ τῷ ἔργῳ αὐτῶν, κατεπόνουν μὲν τοὺς μαθητὰς διὰ ξηρᾶς μεθόδου καὶ τῶν ἀντιγραφῶν, ἀλλ' ἦσαν ἡμερώτεροι καὶ πρακτικώτεροι, λόγῳ δὲ χρηστοτηθείας καὶ εὐσεβείας τὸ ἀσφαλέστερον καὶ τιμιώτερον ὑπόδειγμα τῶν διδασκομένων· τοιοῦτοι παράγοντες συνεπλήρουν τὴν ἀγωγὴν καὶ παίδευσιν ἀρτίως· ἀλλὰ καὶ ἐκ πρακτικωτέρας ἀπόψεως οἱ μαθηταὶ δὲν διετέλουν ἄγευστοι καὶ γνώσεων γενικωτέρων καὶ χρησίμων ἐν τῇ κοινωνίᾳ· διότι καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἐλληνικοῖς σχο-

λείοις διήκουον πολλάκις ἀνωτέρων μαθηματικῶν, φυσικῶν, ἔστι δ' ὅτε καὶ φιλοσοφικῶν, δι' ὧν πλείω παρ' ἐλπίδα ἐν τῷ κοινωνικῷ ἀγῶνι κατώρθουν· περιπλέον ἢ μόρφωσις ἐκείνη ἐν σχέσει πρὸς τὴν τῶν συνοίκων λαῶν ἦτο ἀνωτέρα καὶ δὲν ἀντιπεριεσπᾶτο ἐξ ἀντιδράσεως ἐποίκων, διότι αἱ δυσκολίαι τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν συγκοινωνιῶν ἦσαν κώλυμα καθόδου βέβαιον· ἰδοὺ πῶς ἀνεπληροῦτο τὸ ἀτελὲς τῆς παιδεύσεως καὶ τὸ κενὸν τῆς μορφώσεως, καὶ διατί, ἐν τῷ ἀπλοϊκῷ καὶ ἥττον δαπανηρῷ βίῳ τῆς εἰρημένης 50ετηρίδος, οἱ ἀπόσχολοι αὐτοὶ ἐγίγνοντο ἀνάρπαστοι ἐν τε τοῖς κατωτέροις καὶ ἀνωτέροις βιοποριστικοῖς ἐπαγγέλμασι.

Τὰ μεγάλα πολιτικὰ γεγονότα τῆς 6ης 10ετηρίδος ἐπήνεγκον καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν, ἐξαιρετικῶς δ' ἐν τῇ βασιλευσούσῃ, σημαντικὴν καὶ αὐτὸ τοῦτο ἱστορικὴν μεταβολήν. Αἱ ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ εἰσαχθεῖσαι καὶ ὁσημέραι δραστηρίως ἔτι συντελούμεναι μεταρρυθμιστικαὶ βελτιώσεις ἐν παντὶ κλάδῳ τοῦ πολιτειακοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, τὰ ὅλον ἐν συμπληρούμενα δημόσια ἔργα, ὡς ἡ ὁδοποιία, ἡ σιδηροδρομικὴ στρώσις ἀπεράντων ἐκτάσεων καὶ αἱ ποικιλῶνυμοι ἀτμοπλοῖκαὶ ἐταιρεῖαι αἱ καταστήσασαι τὴν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν συγκοινωνίαν, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν προηγηθεῖσαν 50ετηρίδα, εὐκόλον, ταχεῖαν καὶ ἀναπαυτικὴν, τὸ δ' ἐμπόριον ἐμπρόθεσμον καὶ προσιτὸν τοῖς πᾶσιν, ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν ἀπείρων φυσικῶν πόρων τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ ἐγκατάστασις ξένων, ἔτι δὲ ἡ ἐνεκα τούτου προσέλκυσις κεφαλαίων καὶ χρήσις αὐτῶν ἐν τε τῇ ἐμπορίᾳ, τῇ βιομηχανίᾳ καὶ τοῖς δημοσίοις ἔργοις, προσέτι δὲ καὶ ἄλλοι τινὲς προοδευτικοὶ παράγοντες, ἐν οἷς ἡ γενίκευσις τῆς πρώτης καὶ μέσης παιδεύσεως παρὰ τοῖς συνοίκαις λαοῖς, πάντα ταῦτα καὶ ἄλλα πολλὰ ἔσχον ἀποτέλεσμα οἰκονομικὴν ἑξαρσιν ἀσυνήθη τέως, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ μεταβολὴν τῶν ὅρων τῶν παρ' ἡμῖν ἐπιχειρήσεων, τῆς τοπικῆς βιομηχανίας καὶ χειροτεχνίας καὶ αὐτοῦ ἔτι τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἄλλοτε μετριόφρονα, λιτὸν καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀρχαίζοντα· ἐν τοιαύτῃ τῶν πάντων μεταβολῇ ἔδει καὶ ἡ ἡμετέρα ἐκπαίδευσις νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὴν προβλεπομένην τῶν ὅρων τοῦ κοινωνικοῦ βίου μετατροπὴν, ἰδίως ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐπιγούσας γνώσεις, αἵτινες ἐθεωρήθησαν πλέον ἀναπόφευκτοι πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ὑλικῆς ἡμῶν ὑπάρξεως· ἔδει ἀμφότεροι οἱ βαθμοὶ τῆς παιδεύσεως νὰ καταστῶσιν αὐτοτελεῖς, ἄνευ ἀναφορᾶς τῆς πρώτης πρὸς τὴν γυμναστικὴν παιδευσιν, ἵνα μὴ ἐξαναγκάζωνται διὰ τοιούτου συστήμα-

τος πάντες εἰς ὑψηλοτέρας σπουδὰς ν' ἀποβλέπωσιν· ἔδει οὐ μόνον τὸ παιδευτικὸν σύστημα νὰ μεταρρυθμίσωμεν ἀλλὰ καὶ διδασκάλους ἀξίους καὶ ἱκανοὺς ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὸ εἶδος τῆς παιδείσεως νὰ προπαρασκευάσωμεν· οὐδὲν ἐγένετο ἢ μᾶλλον πολλὰ καὶ διάφορα ἄνευ σχεδίου, ἄνευ κρίσεως καὶ ἐσπευσμένως· ἡ παιδείσις ἐκείνη ἡ σχολαστικὴ καὶ λεξιθηρευτικὴ, ἡ πνευματοκτόνος γραμματικὴ τερθρεία παρέμεινεν ἡ αὐτὴ καὶ χειρόν, ἀντὶ δὲ οὐσιώδους καὶ ἀληθοῦς μεταρρυθμίσεως ἀσυνήθης τοὺς πάντας κατέλαβε, κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας 10ετηρίδας τῆς 2^ας 50ετίας, ὄργανός 1) πρὸς ἰδρυσιν συλλόγων ἡμεροβίων κατατρίβομένων πρὸς τὸ θεαθῆναι μὲν εἰς συντήρησιν σχολείων, πράγματι ὅμως πρὸς ἐπίδειξιν ἢ ἱκανοποίησιν σκοπῶν ἐγωιστικῶν· 2) εἰς πολλαπλασιασμὸν ἀρρεναγωγείων καὶ παρθενγωγείων, ἐνταῦθ' αὖτε καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ἀτελῶς καὶ δι' ἐπατείας συντηρουμένων καὶ ὑπὸ διδασκάλων ἢ διδασκαλισσῶν ἀπαιδαγωγήτων καὶ τὸ πλεῖστον ἀμαθῶν διευθυνομένων· τὴν σχολειομανίαν ἢ γραμματομανίαν ταύτην τὴν παρεχομένην εἰς πένητας ἄλλως καὶ ἄνευ γεωργίας καὶ βιομηχανίας ἐπαρκοῦς περιγράφων καὶ ἐποδυρόμενος ὁ ἀοίδιμος Ξανθόπουλος ἀνέκραζεν· «Ἡλίκη συμφορὰ κατέλαβεν ἡμᾶς ὡς ἐκ τῆς ἐμφύτου ἄκρας φιλομαθείας τοῦ ἔθνους;». Ἢλὴν ἡ μανία αὕτη καθ' ἡμᾶς ποσῶς δὲν ἦτο φιλομάθεια, ἀλλὰ παραφορὰ παθολογικὴ καὶ αὐτὸ τοῦτο ψύχωσις, οἰκεία ἄλλως εἰς τὸν ἀψίκορον ἡμῶν χαρακτῆρα, ἧς ἔνεκα ἀσκόπως, ἀσυλλογίστως καὶ ὑπὲρ τὰς δυνάμεις καὶ τὰς πραγματικὰς ἡμῶν ἀνάγκας ἐφαντάσθημεν καὶ ἐδράσαμεν, πιστεύσαντες καὶ πιστεύοντες ἔτι εἰς τὸ φιλομαθὲς ἡμῶν ἐν τοῖς γράμμασι καὶ τὴν πρὸς τὰς ἐπιστήμας ψευδῇ κλίσει θεωρήσαντες ἀψευδὲς τεκμήριον προοδευτικόν, ὅπερ ὑπ' οὐδενὸς πραγματικοῦ γεγονότος ἀπεδεικνύετο· ἐν τῇ μανίᾳ ἐκείνῃ, χρονιζούσῃ δυστυχῶς, ἐσπαταλήθησαν ἀσκόπως καὶ ἀντὶ πολλῶν εἰς ἐνδικοιτήματα Μουσῶν καὶ Χαρίτων μεγάλα καὶ ὑπερήφανα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἄλλην ἡμῶν μετριότητα· μετερρυθμίσθη τὸ ἀποτυχὸν ἀλληλοδιδασκτικὸν σύστημα μετατραπὲν εἰς «συνδιδασκτικόν», εἰσῆχθη κατ' ἀπομίμησιν ἀτυχῇ τὸ σύστημα τὸ «νηπιαγωγικόν», ἄνευ ὅμως τῶν ἀναγκαίων ἐξαρτημάτων, ἦτοι κήπου καὶ μεγάλης αἰθούσης· ἵνα δὲ συμπληρωθῇ τὸ ἐκ τῆς παιδευτικῆς πολυτελείας κενὸν τοῦ διδασκαλικοῦ προσωπικοῦ, ἐγένετο αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη τῆς χειροτονίας διδασκαλισσῶν καὶ διδασκάλων ἀποτελεσάντων λεγεῶνας ἀνθρώπων ἀγράμμάτων καὶ ἀναξίων τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῶν ὀνόματος κατ' ἔτος πολλαπλασιαζομένων, ἄνευ οὐδεμιᾶς μερίμνης περὶ τῆς εἰδι-

κῆς μορφώσεως διδασκαλικοῦ σώματος ἀξίου τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ· ἐντεῦθεν ἡ ἀποτυχία καὶ τῆς συνδιδασκτικῆς κληθείσης μεθόδου καὶ τῶν νηπιαγωγείων, ἐν αἷς ἐτοποθετήθησαν πᾶσαι αἱ γεγηρακυῖαι καὶ παρηγκωνισμέναι ἀρχαῖαι διδασκάλισσαι καὶ δι' ὧν εἰσῆχθη, κατὰ τὸν Ξανθόπουλον, «ὁ κακὸς δαίμων τοῦ μηχανισμοῦ δι' ἄλλης θύρας, ὃν μάτην ἐζήτησέ τις μετὰ κόπου νὰ ἐξορκίσῃ ἀπὸ τῆς βασιλικῆς θύρας τοῦ δημοτικοῦ σχολείου».

Ἡ παιδείσις ἡμῶν, κατὰ τὸ ἱστορικὸν τριακονταετὲς διάστημα τοῦτο, μεθ' ὅλας τὰς πολυειδεῖς καὶ πολυμαθεῖς θεωρητικὰς περὶ ἐκπαίδευσέως μελέτας, ἐνταῦθα ἰδίως ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου *Ἡρ. Βασιάδου*, ἐξηκολούθησε, πεισμόνως οὕτως εἰπεῖν, ἥκιστα μορφωτικὴ τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας, ἐκ συστήματος δὲ ξηρὰ γραμματικὴ, θηρευτικὴ λέξεων, φράσεων καὶ κανόνων, ἐν τε τῇ πρώτῃ καὶ μέσει παιδεύσει καὶ οὐ μόνον ἐν τοῖς μορφωτικοῖς, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐγκυκλίοις λεγομέναις μαθήμασιν, ἥτοι ἀπαμβλυντικὴ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ ἀποκτηνωτικὴ τῆς καρδίας. Τοιαύτη ἦτο ἡ παιδείσις ἡμῶν, ὅτε ὁ Ἑλλ. Φιλολογικὸς Σύλλογος προκήρυσσε τὴν γνωστὴν σοφὴν ἐκδοσιν τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων διὰ τὴν οὕτως ἐκπαιδευομένην μέλλουσαν γενεάν, ἵνα δύνηται τὰς ὥρας τῆς ἀργίας ἐν ἔργοις κλασσικοῖς νὰ διέρχηται· διὰ δὲ τῆς Ἑκπαιδευτικῆς αὐτοῦ Ἐπιτροπῆς περὶ τῆς ἐν γένει παιδευτικῆς ἡμῶν καταστάσεως διεθεχάμεν¹ «σχολεῖα ἐδῶ, σχολεῖα ἐκεῖ, σχολεῖα ἐντός, σχολεῖα ἐκτός· πανταχοῦ διψῶσι παιδείας . . . μεγάλη ἀνάγκη τῆς διανοητικῆς τροφῆς . . . δι' ἧς καὶ μόνης ὁ ἄνθρωπος γίνεται λογικὸν ὃν καὶ κοινωνικόν . . . εἰς τὰ σχολεῖα λύονται μεγάλα κοινωνικά προβλήματα . . . σχολεῖα, λοιπόν, σχολεῖα καὶ πάλιν σχολεῖα». Πῶς ἐλύθησαν τὰ μεγάλα κοινωνικά προβλήματα; Ὁκτὼ ἔτη βραδύτερον ὁ ἀοιδίμος Ξανθόπουλος, ὁ μόνος τότε περὶ τὴν παιδαγωγίαν ἐγκρατῆς, περιγράφων τὴν μέχρι τοῦ 1866 παιδευτικὴν κατάστασιν πανταχοῦ τοῦ ἐλληνικοῦ, καὶ ἰδίᾳ ἐνταῦθα, προσέθετε· «Σκοπὸς σαφὴς τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσέως δὲν ἀναγράφεται ἢ ἀναγραφόμενος δὲν ἐπιδιώκεται ἔργῳ μετὰ συνειδήσεως σταθερᾶς· ἡ ἀνάγνωσις εἶναι διάβασμα . . . ἡ γραφὴ οἰκτρά καὶ ἀμέθοδος . . . ὁ ἀριθμὸς ὡς στοιχεῖον ἰδίᾳ νοήσεως βαθμιαίας ἀγνοεῖται πανταχοῦ· ἡ τῆς καρδίας μόρφωσις διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος εἶναι λέξις κενή· τοιαύτη ἡ δημοτικὴ ἐκπαί-

¹ Ἑλλ. Φιλ. Συλλόγου τ. ΙΔ'. 1879—1880.

δευσις κατὰ τὴν ἔτι ἰσχύουσαν ἀρχαιοτέραν μέθοδον . . . ἀλλὰ καὶ ἡ συνδιδασκτικὴ μικρὸν κατὰ τὰ ἀποτελέσματα διαφέρει . . . οἱ πλείστοι τῶν διδασκάλων οὔτε τὸ πνεῦμα οὔτε τὴν τέχνην τοῦ διδάσκειν τὰ στοιχεῖα ἐννοοῦσι καλῶς· αὐτὰ τὰ διδασκόμενα . . . πάντα τῇ μνήμῃ ἐπιφορτίζονται, φόρτωμα ἀπεχθές καὶ ἀνούσιον· αὐτενέργεια οὐδεμία . . . ἐξόντωσις τοῦ πνεύματος, φθορὰ τοῦ σώματος . . . Θὰ ἦτο προτιμότερον, ἂν κατ' εὐθείαν ἐμάνθανε τέχνην ὁ μαθητής . . . ὁ διδάσκαλος διορίζεται κομματικῶς . . . οὐδαμοῦ ἀρχὴ τις μετὰ κύρους καὶ σθένους προίσταται τῆς ἐκπαιδεύσεως . . . ἡ ἀξιοθρήνητος αὕτη κατάστασις εἶναι πανταχοῦ, ἐκτὸς τῆς Μακεδονίας, ἐνθα οἱ διδασκαλισταὶ οἱ ἐκ τῶν Διδασκαλείων ἀπολυθέντες ἐβελτίωσαν ἐνιαχοῦ τὰ τῆς δημοτικῆς παιδεύσεως».

«Τὸ ἐλληνικὸν σχολεῖον δὲν εἶναι συνέχεια καὶ συμπλήρωσις τῆς Δημοτικῆς, ἀλλὰ τμήμα κατώτερον τῆς Μέσης ἐκπαιδεύσεως . . . ἀνεπαρκές καὶ ἄσκοπον . . . τῶν διδασκομένων συγγραφέων νοῦς καὶ ἦθος οὔτε ζητεῖται . . . τὰ λοιπὰ μαθήματα ἀπλῆ ἐκστήθισις . . . ἀφοῦ καὶ ὁ διδάσκαλος ἐκστηθίζει, διότι τὸ πῦρ τῆς ζωῆς δὲν ἔχει ἐν τῇ καρδίᾳ . . . τοιαύτη καὶ ἐν τῷ ἐλληνικῷ σχολείῳ ἡ διδασκαλία, οὔτε αὐτοτελής οὔτε μορφωτικὴ . . . τὸ αἶσθημα διαμένει ἀπεριποίητον καὶ ἀπαιδαγώγητον ἢ μᾶλλον εἰς ἀπέχθειαν τρέπεται πρὸς τὰ γράμματα».

«Διδάσκαλοι τυχαίως ἢ διὰ λόγους κομματικούς καὶ σπανίως κατ' ἀξίαν διοριζόμενοι, ἀπόφοιτοι συνήθως γυμνασίων ἢ τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς . . . σχολάρχαι περὶ διδακτικῆς καὶ παιδαγωγίας οὐδὲν ἐπαίοντες . . . καὶ συγκυκῶντες τὰ πράγματα τῶν κοινοτήτων ἐν τῇ τῶν κομμάτων διαμάχῃ . . . ἡ ἐφορεία κονίστρα παθῶν καὶ διχονοιῶν, ἀπαρτιζομένη ὑπὸ προσώπων διαφορῶν ἐπαγγελματίων ἄνευ ἐνότητος γνωμῶν . . . Ὅταν δὲ ὁ σχολάρχης τύχῃ μὴ εἰλικρινῆς τῶν Μουσῶν θεράπων μηδὲ ἱερεὺς τοῦ Λόγου καὶ τῆς Εἰρήνης καὶ Ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, ἀνάστατον ποιεῖ τὴν Κοινότητα».

«Ἡ μέση παιδείσις ἔχει μὲν ὠρισμένον σκοπὸν, τὴν ἀναγκαιοτάτην προπαιδευσιν δι' εἰδικωτέρας ἐπιστήμας καὶ τὸν σωτήριον καταρτισμὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς ἀνεπτυγμένης ἀριστοκρατίας, ἀπέβη ὅμως γράμμα νεκρὸν· τὸ πρόγραμμα ἐγένετο συνανθύλευμα ποικίλων μαθημάτων καλῶν μὲν, οὐ καλῶς δὲ κειμένων . . . τὰ ἐλληνικὰ καὶ λατινικὰ δὲν εἶναι ζωηφόρα οὐδὲ εἰς τοῦ αἰσθήματος καὶ τοῦ πνεύματος συμβάλλοντα τὴν παιδαγωγῆσιν, ἀλλ' εἰς κενὰς μᾶλλον καὶ ἐπιπολαιὰς ἀναλύονται φρασσεολογίας».

Τί δὲ περὶ πρώτης παιδείσεως τῶν κορασίων λέγει; «Αὕτη γίγνεται ὑπὸ διδασκαλισσῶν ἀπείρων τὰ πολλά, ἄλλως καὶ ἀνικάνων νεανίδων, ἀτελέστατα πρὸς τὸ διδασκαλικὸν μορφωθείσων ὑπὸ τῶν ἐπαγγελιομένων τὴν τοιαύτην διαμόρφωσιν μεγαλυνύμων ἡμῶν σχολῶν . . . οὐδὲν στοιχειῶδες μάθημα διδάσκεται κατὰ παιδαγωγικὰς ἀρχὰς ἐν αὐτοσυνειδησίᾳ καὶ τῇ δεούσῃ ικανότητι . . . διότι ὁ μηχανισμὸς θαυμαστὸν ὅσον δύναται τὰ πάντα νὰ διαστρεβλώσῃ . . . διότι τὰ πάντα παρίστανται μηχανισμὸς ἄνευ συνειδήσεως»¹ ἐπὶ τῆς πρώτης δὲ ταύτης παιδείσεως τῶν θηλέων ἀψοφῶνται παρθεναγωγεῖα ἐνιαχοῦ ἀνωτέρας παιδείσεως, ἅτινα, ἐνσκήψαντος ἐκ Δυσμῶν καὶ ἐνταῦθα τοῦ πολυκρότου ζητήματος περὶ ἐκπαιδείσεως τῆς γυναικὸς ἴσης τῇ τοῦ ἀνδρός, εἰς ὑπερβολὴν ἐπεξέτειναν τὸ πρόγραμμα αὐτῶν συμπεριλαβόντα πλὴν ἄλλων καὶ γραμματολογίαν καὶ καλλιτεχνίαν καὶ φιλοσοφίαν καὶ ῥητορικήν. Οὕτως ἐξαλλοῦ ἐντὸς μικροῦ τοῦ φύλου τοῦτο καταστάν καὶ ἐπὶ τὸν Πήγασον τῆς αὐταρέσκου φαντασίας ἐποχοῦμενον κατῴρθωσε σχεδόν, ὡς οἶεται, οὐ μόνον νὰ ἰσοφαρίζῃ πρὸς τὴν μέσην τῶν ἀρρένων ἐκπαίδευσιν, ἀλλὰ καὶ ν' ἀρπάσῃ ἀπ' αὐτῶν τὸν στέφανον τῆς νίκης ἐν τῷ φαντασιώδει τούτῳ συναγωνισμῷ. Ὅθεν, πρᾶγμα παράδοξον, ἐκοσμήθησαν τὰ κοράσιά μας ἀντὶ τοῦ εὐήθους, σεμνοῦ καὶ αἰδέημονος, μὲ τόνον ῥητορικὸν καὶ παρρησίαν, ὥστε καὶ λόγους νὰ ἐκφωνῶσι δημοσίᾳ ἀπολυόμενα τῆς σχολῆς καὶ γνώμας καὶ αἰσθήματα ὑψηλὰ καὶ μεγάλα ν' ἀποφαίνωνται κατὰ τὰς πανηγύρεις τῶν ἐνιαυσίων ἐξετάσεων . . . οἱ δ' ἐν τῷ ἔρματι τούτῳ τῆς γυναικείας πτήσεως συναναβαίνοντες λόγιοι ἐστήκασιν τεθηπότες πρὸς τὸ ἐγχείρημα . . . Ἐκεῖνο ὅμως, ὅπερ ἐν τῷ κενοδόξῳ μέχρι μανίας πνεύματι, σὺν τῷ προθυμοτάτῳ τῶν ἀνδρῶν συναλλαγαμῷ περὶ τῶν θριάμβων ἐν τοῖς παρθεναγωγείοις, ἐκεῖνο, λέγομεν, ὅπερ ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν, εἶναι, ὅτι τιτρώσκεται πᾶσα τῆς καρδίας ἀγνὴ ἠθική, ἥτις βεβαίως ὡς παρθένος σεμνὴ φεύγει αἰδέημων πάντα τὰ θορυβώδη ταῦτα φαινόμενα, ἐγλειομένη ὁσίως ἐν τῷ ἀδύτῳ τῆς ἐσωτάτης συνειδήσεως, ἐνθα ὁ θρόνος τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ¹ ».

Τοιαύτη ἡ περιγραφὴ τῶν ὑπὲρ 30ετίαν καὶ ἔτι πλέον παιδευτικῶν ἡμῶν ἀγώνων, ἐν οἷς μακαρίως ἐκυλιόμεθα² ἐλύσαμεν τὰ μεγάλα κοινωνικὰ προβλήματα ἧ, ἐὰν ὅχι, συνησθάνθημεν τοῦλάχιστον τὴν ἀβυσ-

¹ Εἰκοσιπενταετηρίδος Ἑλλ. Φιλ. Συλλόγου Παράρτημα τ. ΙΗ'. 1888.

σαν καὶ ἡρξάμεθα βελτιούμενοι ; οὐδαμῶς· τούναντίον κατήλθομεν ἐπὶ τὰ χεῖρω, διότι ἐδημιουργήθη κοινωνία σχεδὸν πανταχοῦ γῆς καὶ κοινότητος ἐλληνικῆς, ἐν ταῖς πρωτεύουσαις μάλιστα, ἀπαύγασμα ἀναπόδραστον τοῦ παιδευτικοῦ τούτου συστήματος καὶ τῶν διδασκάλων, ὧν οἱ πλεῖστοι ἀπαιδαγώγητοι ἐποδηγέτησαν αὐτήν· κοινωνία ἢ ἀδιάφορος καὶ ἀμέριμνος περὶ τῆς τύχης ἀθῶων πλασμάτων, ἰδίχ τῶν ἀπορωτέρων τάξεων, ὧν ἡ ἀγαθὴ μόρφωσις ἦτο συμφέρον ἐπείγον, καὶ τῶν μὴ ἔχόντων ἀνάγκην τῆς δωρεᾶν παρεχομένης παιδείσεως, ἢ φιλοπερίεργος, φιλόδοξος καὶ ἐμπαθὴς ἀναμιγνυομένη εἰς τὰ τῶν κοινοτήτων ἐπὶ σκοπῷ μόνον συγχύσεως, κοινωνία μὴ τιμῶσα τοὺς ἰκανωτέρους τῶν διδασκάλων οὐδὲ ἐπαρκῶς αὐτοὺς ἀμείβουσα, ἀπ' ἑτέρου ὁμῶς ἐγχειρίζουσα τὰ ἑαυτῆς τέκνα οὐχὶ ἀδιδασκάλοις τοῖς βίοις ἀδιαβλήτοις, τοῖς τρόποις ἀνεπιλήπτοις καὶ ταῖς ἐμπειρίαις ἀρίστοις», ὡς λέγει ὁ σοφὸς Πλούταρχος ἐν τῷ περὶ παίδων ἀγωγῆς, ἀλλ' ἀνθρώποις ἀδοκίμοις καὶ παρασήμεροις· κοινωνία τέλος ἄνευ προγράμματος καὶ ἄνευ ἰδανικοῦ. Ἐκ τοιαύτης κοινωνίας ἐσχηματίσθησαν ἔφοροι σχολείων, λόγῳ πλούτου, γνώσεων καὶ κοινωνικῆς τάξεως ἀνόμοιοι καὶ ἐπιρρεπεῖς μόνον πρὸς τὸ πολιτεύεσθαι καὶ ἀντιπολιτεύεσθαι· ἔφοροι ἀνίκανοι νὰ κρίνωσιν ἐπὶ ζητημάτων παιδευτικῶν καὶ νὰ ἐπιβλέπωσι σκοπίμως τὰς ὑπ' αὐτῶν ἐφορευομένας σχολάς· ἔφοροι ἀπὸ τῆς ῥινὸς συρόμενοι καὶ ἀξιούντες ἅμα νὰ κρίνωσι συγγράμματα, ὧν οὐδεμίαν εἶχον ιδέαν· ἔφοροι περὶ πόρων οὐδαμῶς μεριμνῶντες, κατ' ἀρέσκειαν δ' ἀπολύοντες, ὡς τὰ πολλά, τοὺς ἰκανωτέρους καὶ ἀντ' αὐτῶν χειροτονοῦντες τοὺς παιδονόμους, ἀποσχόλους ἢ ἡμιμαθεῖς τελειοφοίτους εἰς καθηγητάς. «Ἐσχάτως δ' ἄτοπον, ἐνίοτε γὰρ εἰδότες, αἰσθομένων μᾶλλον αὐτοῖς τοῦτο λεγόντων, τὴν ἐνίων τῶν παιδευτῶν ἀπειρίαν ἅμα καὶ μοχθηρίαν, ὁμῶς τούτοις ἐπιτρέπουσι τοὺς παῖδας· οἱ μὲν ταῖς τῶν ἀρεσκομένων ἡττώμενοι κολακείαις, εἰσὶ δ' οἱ δεομένοις φίλοις χαριζόμενοι», οὕτως ὥστε, ἂν ἔζη Ἀντισθένης ὁ φιλόσοφος, ἤθελε συμβουλεύσει δ,τι καὶ τοῖς Ἀθηναίοις «τοὺς ὄνους ἵππους ψηφίσασθαι». Ἐκ τοιαύτης κοινωνίας καὶ ἐκ σχολείων ὑπὸ τοιούτων ἐφόρων ἐπιβλεπομένων ἀπελύθησαν τῶν κατωτέρων σχολῶν οἱ πλεῖστοι τῶν διδασκάλων καὶ παιδευτῶν τοῦ γένους ἡμῶν ἡμαθεῖς, τὸ δὲ χεῖριστον ἡμιμαθεῖς, ἀμέθοδοι, ἀνάγωγοι, ἄνευ καρδίας καὶ ἐπιγνώσεως καθήκοντος, οὐδὲν τῆς ὑψηλῆς διακονίας ιδεῶδες ἔχοντες, πτωχοὶ ἄλλως τῷ πνεύματι, «ἀεὶ ἐν παιδαρίαις, κατὰ Ζήνωννα, διατρίβοντες»· διδάσκαλοι, ἄρρενες ἢ θήλειες, ἐν πλησμονῇ καὶ ἄνευ ἀνάγκης

πλέον, ὅπερ προυκάλεσε τὴν ἄδικον ἐν μέρει καταφρόνησιν κοινωνίας ἐκφυλιζομένης καὶ θεωρούσης, ὥς ποτε παρετήρησε λόγιός τις ¹, μετὰ τὸν ἱερέα, τὸν διδάσκαλόν τὸν εὐτελέστερον ὑπηρετήν αὐτῆς· ἐντεῦθεν εὐνόητον εἶναι ὅτι καὶ οὗτοι μὴ βελτιούμενοι καὶ ἀδιαφοροῦντες οὐδὲν ἕτερον κατώρθωσαν ἢ τοῦ τε σώματος καὶ τοῦ πνεύματος τὴν στρέβλωσιν ἥδη ἀπὸ τῆς τρυφερωτάτης τῶν παιδῶν ἡλικίας· οὐδὲν δὲ ἄπορον, ἂν καὶ πρὸς κατάληψιν θέσεως ἢ ἀσφάλειαν τῆς ἥδη κεκτημένης συνδυάσθησαν πολλάκις κατὰ τὰς ἐνιαυσίους κωμικοτραγικὰς ἐκλογὰς μετὰ φίλων καὶ ἀφωσιωμένων καὶ μετέτρεψαν τὴν σχολὴν εἰς γραφεῖον ἐκλογικόν· ἐπὶ τῷ αὐτῷ δὲ πάλιν σκοπῷ συνεννοηθέντες καὶ πρὸς ἀσυνειδήτους κερδοσκόπους, προήγαγον τὴν βιβλιοκαπηλείαν εἰς μάστιγα τῶν γονέων πραγματικὴν· καθόλου εἰπεῖν ἀσυντρίμματα τοῦ κοινωνικοῦ πελάγους, ὥς λίαν προσφυῶς ἐχαρακτηρίσθησαν ἐν ἐπιχωρίῳ ἐφημερίδι ², συντρίψαντα τὴν νεωτέραν γενεάν διὰ τε τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ παραδείγματος» καὶ τῆς κατὰ κόρον τονισθείσης ἑλληνοπρεποῦς ἀγωγῆς, καθ' οὓς χρόνους ἀνάγκην εἶχομεν τῆς ἀνθρωποπρεποῦς· πικρὰ δὲ ἦτο ἡ εἰρωνεία τῆς ἐπὶ τρεῖς καὶ τέσσαρας δεκαετηρίδας, καὶ μέχρι χθὲς ἔτι, ὑπὸ διδασκάλων, μάλιστα διδασκαλίσσης, ἀνακηρύξεως τοῦ Ζαππείου παρθεναγωγείου ὡς «ἐργαστηρίου τῆς χριστιανικῆς καὶ ἑλληνοπρεποῦς μορφώσεως, ἐν ᾧ παιδαγωγοὶ κληθέντες ἐκπληροῦσιν ἀποστολὴν σεμνήν . . . καὶ διὰ βαρυτίμων δώρων προικίζουσι τὴν γυναῖκα· παιδαγωγεῖον, ὅθεν ἐξελεύσονται αἱ μεταδώσουσαι ἀρχὰς ὑψηλοτέρου ἰδεώδους» ³ καὶ λύσεις βεβαίως τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων τῆς τελευταίας δεκαετηρίδος. Αὐτὰ ταῦτα καὶ ἐν τοῖς χρόνοις αὐτοῦ γινόμενα ἰδὼν καὶ περὶ τῆς πτωχῆς παιδαγωγίας ἀκούσας ὁ ἡμέτερος Ξανθόπουλος ἔγραφεν «αἰδοί πολλῇ ἐκ τῆς Ἑσπερίας προβαλοῦσα ἐνταῦθα, ἀνάρπαστος ἐγένετο πρὸς πορισμὸν ὑπὸ τῶν καπῆλων τούτων καὶ ἐπιδείκνυται σεμνοπρεπῆς ἐν λόγοις καὶ πανηγύρεσι σχολικαῖς, ἐν συνομιλίαις καὶ διατριβαῖς· τίς νὰ ἐξελέγξῃ τὸν τυφὸν καὶ τὴν θρασύτητα τῶν Φαρισαίων τούτων τῶν γραμμάτων;» ⁴.

Ἐν τῇ δίνῃ τοῦ φαύλου τούτου κύκλου τῶν συντελεστῶν τῆς πνευ-

¹ Ἐντυπώσεις Δημητρίου Περιεργίδου, 1889.

² Κωνσταντινουπόλεως 1900, 13 Ὀκτωβρίου.

³ Αὐτόθι 1898, ἀριθ. 138.

⁴ Εἰκοσιπενταετ. Ἑλλ. Φιλ. Συλλόγου.

ματικῆς καὶ ἠθικῆς ἡμῶν στρεβλώσεως οἱ καρποὶ ἐγένοντο] ἀντάξιοι· μαθηταὶ ἢ ἀπόφοιτοι, ἀκατάρτιστοι καὶ ἀμόρφωτοι, ἄνευ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ἀγνοοῦντες τί ἐστὶ καθῆκον, τί χαρακτὴρ καὶ τιμὴ μαθηταὶ ἀνίκανοι πρὸς ἐργασίαν, ἣν ἀπὸ τῶν ἰδωλίων τοῦ σχολείου κατεφρόνησαν· μαθηταὶ χαίροντες ἐπὶ τῇ ἀπολυτρώσει αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ἐλληνοπρεποῦς ἐργαστηρίου, ἐνθα διὰ πολυετοῦς καταπίσεως καὶ καταπονήσεως ἐσφαγιάσθησαν· μαθηταί, ὧν οἱ εὐπορώτεροι κατῴρθωσαν ὅπωςδὴποτε νὰ ἐξασφαλίσωσι τὰ πρὸς τὸ ζῆν, οἱ ἀπορώτατοι ἐπλούτισαν τὴν φάλαγγα τῶν διδασκάλων φθείροντες συνφθειρόμενοι, οἱ δὲ τῆς μέσης τάξεως ἀπετέλεσαν τὴν τῶν λογίων πτωχολογίαν (Geistesproletariat) ἢ κατετάκησαν ἐκ τῆς ἀεργίας, μὴ ἔχοντες ἐν τῇ καταναγκαστικῇ ἀργίᾳ τοῦλάχιστον τὰ μέσα τῆς ἀγορᾶς τῶν σοφῶν καὶ πολυτίμων τόμων τῆς Ζωγραφείου ἐκδόσεως τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ὅπως ἐντρυφήσωσι καὶ παρηγορηθῶσιν, ὡς περὶ τούτου προέβλεψεν ὁ πρὸ 30ετίας ἐμπαθὲς ἐκεῖνος ὀργασμὸς.

Ἡ παίδευσις ἡμῶν, ἥτις ὤφειλε ν' ἀναπτύσσει τὰς φυσικὰς ἰδιοφυίας τῶν παιδῶν καὶ νέων, νὰ εὐρύνη καὶ ζωογονῇ τὰ αἰσθήματα, νὰ κρατύνῃ τὸ μνημονικὸν καὶ ν' ἀσκῇ τὴν κρίσιν, ἡ παίδευσις, ἥτις ὤφειλε νὰ διδάσκῃ τὸν μαθητὴν οὐ μόνον γνώσεις, ἀλλὰ καὶ μόρφωσιν ἡθῶν τείνουσαν κατὰ τὸν Κοραῆν εἰς τὴν πρόωμον ἐρριζωοῦν τοῦ ὀρθοῦ λόγου, διὰ τοῦ κρατοῦντος διδακτικοῦ συστήματος ἐπήνεγκε καὶ τὰ ἐπόμενα μέγιστα κακά·

α') Ἀπῆμβλυνε καὶ ἀπέκτεινε τὴν πρὸς πνευματικὴν ζωὴν ὀλκὴν, ἥτις ἔγκειται ἐν τῇ μελέτῃ καὶ ἀγάπῃ τῶν ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν καὶ τῇ καλλιιεργείᾳ τῆς ἐπιστήμης· ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ σχεδὸν μηδαμινὴ συμβολὴ ἡμῶν ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ τε κατ' ἰδίαν καὶ τοῦ καθόλου πολιτισμοῦ, παρ' ὅλον τὸ πλῆθος τῶν περὶ τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας ἀσχολουμένων καὶ τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ἀπὸ τινος χρόνου ἐξυμνούντων ἢ ἀνυψούντων τὰ καθ' ἡμᾶς ταπεινά καὶ μικρά· ἐν τῇ καταπληκτικῇ ταύτῃ τοῦ πνεύματος ἡμῶν στείρωσει, ἐπεὶδὴ αἱ ἰδέαι ἐξέλιπον—ὅπου δὲ τοιαῦται ἐλλείπουσιν, ἐκεῖ κατὰ τὸν Goethe ἀναφύονται λέξεις περιτταί—ἀνήφθη καὶ παρ' ἡμῖν ὡς ἐκ περισσοῦ ὁ ἄχαρις, αὐτὸ τοῦτο ἀηδὴς καὶ ἀπονεινοσημένος ἄγων τοῦ ἐκχυδαϊσμοῦ τῆς γραφομένης καὶ λαλουμένης γλώσσης καὶ τῆς ἐπανόδου αὐτῆς εἰς τὸ πρὸ τοῦ αἰῶνος γλωσσικὸν καθεστῶς, ὡσεὶ ἀπὸ τοιαύτης παλινδρομήσεως ἐξηρτᾶτο ἡ ἀνατροφή ἢ βελτίωσις ἡμῶν· ἂν δ' ὑπὸ τοιούτους ὁρους παιδευτικούς ἀνε-

ράνησαν καὶ τινες ὑπέροχοι ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ καὶ τῇ φιλολογίᾳ, τὸ φαινόμενον τοῦτο ὑπῆρξεν ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τοῦ καὶ ἐν τῇ πνευματικῇ σφαίρᾳ ἰσχύοντος νόμου περὶ διαλογῆς (selection), ὅστις καὶ παρ' ἡμῖν ἐν μακροτάτῳ μὲν χρόνῳ, ἀλλὰ μετριοτάτῳ βαθμῷ, ἐν τῇ καθόλου ἐξημερώσει, ἐφηρμόσθη.

β') Ἐξεθήλυνε, κατ' ἐξοχὴν ἐν ταῖς πόλεσι, τὰ ἥθη ἐπικινδύνως καὶ ἐχαλάρωσε τὰς πατροπαραδότους ἡμῶν ἠθικὰς ἀρχάς, αἵτινες τέως ἐπὶ θρησκευτικῶν βάσεων στηριζόμεναι δὲν δύνανται πάλιν νὰ ἐρριζωθῶσι τοῦλάχιστον διὰ τῆς φιλοσοφίας, διότι τὸ ἐφ' ἡμῶν θρησκευτικὸν κράτος ὑποκατέστησεν ἡ ὑλοδοξία μετὰ τῶν συμπαρομαρτούντων αὐτῇ κακῶν· τὴν ὑλιστικὴν ταύτην ῥοπὴν ζητοῦντες νὰ ἐρμηνεύσωσιν ἐπιπόλαιοί τινες, παρ' ἡμῖν καὶ ἀλλαχοῦ, ἐφεῦρον ὡς αἰτίαν τὴν κατίσχυσιν τοῦ πρακτικοῦ πνεύματος, τουτέστιν ἄλλαις λέξεσι τὴν τῶν φυσικῶν καὶ φυσιολογικῶν ἐπιστημῶν, ἐν τε τῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ ἐφαρμογῇ, ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὰς συγχρόνους γενεάς· ἀφελεῖς! ἀγνοοῦντες, ὅτι ἡ ὑλοφροσύνη δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν εἰρημένων ἐπιστημῶν, ἀλλ' ἡ φιλοσοφία τῶν οὕτως ἢ ἄλλως ὑλοφρόνων τῶν δικαιολογούντων λόγῳ ἑαυτοὺς πρὸ τοῦ κριτηρίου τῆς ἑαυτῶν συνειδήσεως· ἀπεδείξαμεν δὲ καὶ ἡμεῖς¹ ἐν ὀλίγοις ἄλλοτε, ὅτι αἱ περὶ τὴν φύσιν ἐπιστῆμαι εἶναι αἱ μόναι διὰ πραγμάτων ἐξαίρουσαι τὰς ψυχικὰς ἡμῶν δυνάμεις πρὸς τὸ ἰδανικὸν καὶ ἄϋλον, φυσιοδίφαι δ' ἦσαν, καὶ δὴ ἐκ τῶν μεγίστων, οἱ ἐν τῇ ἐρευνῇ τῶν φαινομένων τῆς φύσεως εἰς τὴν παραδοχὴν δημιουργικῆς ἀρχῆς ἀχθέντες μετὰ μείζονος μάλιστα κύρους ἢ οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος θεολογοῦντες ἢ φιλοσοφοῦντες.

γ') Ἐταπείνωσε πᾶσαν περὶ τῆς ἐκ τῶν ἡμετέρων σχολείων ὠφελείας ἰδέαν καὶ ἐξηνάγκασε πλῆθος γονέων νὰ προσπεύγωσιν εἰς τὰς ξένας πρὸς ἀπόκτησιν τοῦλάχιστον τῶν ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ χρησίμων· ἡ τάσις αὕτη, ἡ διαρκῶς αὖξουσα ἐν πᾶσι σχεδὸν τοῖς στρώμασι τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ παρ' ἡμῖν, ὀδυνηρὰ τῷ ἄρρενι, ὀδυνηροτέρα δὲ τῷ θήλει φύλῳ, προκάλεσε τὴν ἀπάμβλυνσιν τοῦ ἄλλοτε τόσον ἰσχυροῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, τὴν λήθην ἢ περιφρόνησιν τῶν πατρίων ἐθίμων καὶ τῶν θρησκευτικῶν, ἱστορικῶν καὶ μυθικῶν παραδόσεων, στοιχείων τούτων οὐσιωδεστάτων ἐθνικῆς ὑποστάσεως, ἐπετάχυνε τὴν φθίσιν τῆς ἐκ τῆς ὁμογενείας καὶ φιλογενείας ἀλληλεγγύης καὶ διηυκόλυνε τὴν

¹ Κων/πόλεως 1898, ἀριθ. 66.

ἀπομίμησιν τῶν ξενικῶν, τοῦθ' ὅπερ πρὸς τοῖς ἄλλοις γελοιωδῶς καταφανές εἶναι· καὶ ἐν τῇ αὐταρέσκῃ ἐπιδείξει τοῦ ἐν ξένῃ γλώσσῃ διαλέγεσθαι καὶ συζητεῖν ἢ τῇ προσποιητῇ ἐν ἐλληνικῇ συνδιαλέξει συγκαταμίξει ξένων φράσεων ἢ λέξεων ὡς τῶν ἀντιστοίχων ἀγνωσμένων, καὶ ταῦτα πάντα καθ' οὓς χρόνους οἱ ξένοι ἀποθαυμάζουσι τὸ ἄφθιτον καὶ ποιητικὸν κάλλος τῆς γλώσσης ἡμῶν· τοιαύτη ἡ γενεὰ ἡμῶν καὶ αἱ μητέρες τῆς ἀρξαμένης ἑκατονταετηρίδος.

δ') Ἀφῆρσεν ἀφ' ἡμῶν, ἐνταῦθα ἰδίᾳ, τὸ πλεῖστον τοῦ ἐμπορίου, τῆς μόνης τέως ἀρτηρίας, δι' ἧς τὸ ἔθνος ἡμῶν ἐπορίζετο τὰ πρὸς τὸ ζῆν καὶ προσήρχετο ἀρωγὸς τῶν εὐαγῶν οἰκῶν καὶ κοινωφελῶν ἰδρυμάτων ἢ σχολείων, διότι τοὺς ἀγραμμάτους ἡμῶν πατέρας καὶ προπάτορας, τοὺς διὰ τῆς τιμιότητος καὶ φειδοῦς ἐν προηγουμένοις χρόνοις ἀκλονήτους συγκρατηθέντας, ὑποκατέστησε γενεὰ οὐ μόνον γυμνὴ καὶ ἰστερημένη τῶν εἰρημένων ἀρετῶν, ἀλλὰ καὶ ἀσθενῶς λίαν, ἐν τῷ ἀτελευτήτῳ συναγωνισμῷ ἰσχυρῶν καὶ μεμορφωμένων ἀντιπάλων, ὠπλισμένη.

Τὰ ἀνώτερα ἡμῶν ἐκπαιδευτήρια σὺν τῷ χρόνῳ οὐ μόνον δὲν ἐβεβλήθησαν, ἀλλὰ δὲν παρέμειναν καὶ οἷα ἦσαν.

Ἡ Μ. τοῦ Γένους Σχολὴ δὲν ἵσταται πλέον ἐφ' οὗ σημείου ἄλλοτε πρὸ 50ετίας ὑπερήφανος καὶ ἐπιβλητικὴ οὐδ' ἔχει πλέον τὸ γόητρον, παρ' ὅλην τὴν δεινότητα ἐνίων καθηγητῶν καὶ τὴν ὁμολογουμένην ἱκανότητα τοῦ χρηστοτάτου αὐτῆς διευθυντοῦ, ἀφ' οὗ χρόνου μάλιστα συνεχωνεύθη ἀτυχῶς ἐν ἐνὶ οἰκοδομῇ μετὰ μεираκίων τῆς κατωτέρας παιδεύσεως.

Ἡ Ἑμπορικὴ Σχολὴ ἐξετράπη τέλεον τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῆς προορισμοῦ καὶ διαρκῶς τείνει εἰς τὸν πολλαπλασιασμὸν τοῦ ἤδη μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν θεωρητικῶν κεφαλῶν.

Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ ἡ ἐμπερικλείουσα ἱκανοὺς ἀπαιδεύτους καθηγητάς, διὰ τε τὸν τρόπον τῆς στρατολογίας τῶν τροφίμων αὐτῆς καὶ τὸ ἐπισφαλέστατον σύστημα τοῦ ἀποσπᾶν καὶ προβιάζειν τοὺς μόλις κτησαμένους πείραν διδακτικὴν καὶ πλουτοὺς γνώσεων ἐπ' ἀγαθῷ τῶν ἐκπαιδευομένων, δὲν δύναται πλέον νὰ θεωρηθῇ ἰσότιμος τῇ τοῦ ἀοιδίου *Γυμνάδιου*.

Ἡ ἐπ' αἰσίοις οἰωνοῖς καὶ διὰ πολλῶν μόχθων ὑπὸ Ἰωακείμ τοῦ Γ' ἀνασυσταθεῖσα Ἱερατικὴ Σχολή, ἐξ ἧς τὸ ἔθνος ἀνέμενε τοὺς ἀμέσους πνευματικοὺς πατέρας, ἀσυγχωρήτως ὑπὸ τῶν διαδόχων κατηργήθη.

Ἡ Σχολὴ τῆς Παναγίας, τὸ μόνον Σχολαρχεῖον, ἡ ἐπὶ τοῦ ἀοιδίου

Χρυσοβέργη ἀγκάσσα καὶ πολλοὺς μαθητὰς ἄριστα κατηρτισμένους τῇ κοινωνίᾳ παραδοῦσα, κατὰ τὰς τελευταίας δύο 10ετηρίδας παρήκμασε καὶ περιεφρονήθη.

Ἡ Παλλὰς, παρ' ὅλον τὸν σχετικῶς βαρὺν φόρτον, ἡ σεμνὴν ἀγωγὴν καὶ μόρφωσιν ἐγκαινίσασα, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἠναγκάσθη ν' ἀντιπαλαίσῃ πρὸς τὰς πολυειδεῖς πλεκτάνας τῶν ἀνακηρυζάντων τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν σχολῶν, ἕως οὗ συνετρίβη πρὸ τῶν ἀγριωτάτων κυμάτων τοῦ πάθους καὶ τοῦ καταδιωγμοῦ.

Τὸ Ζάππειον, ἄντρον μυστηριῶδες καὶ ἀνεξιχνίαστον, κορύφωμα πρωτοφανοῦς παιδευτικῆς πολυτελείας καὶ δυσσυμβίβαστον πρὸς τὸ ἡμέτερον πραγματικὸν εἶναι, λόγῳ μὲν ἐλληνοπρεπῶς, πάντοτε ὁμῶς ξενοπρεπῶς ἐπὶ τῇ βάσει ξενικῶν ἀναμνήσεων τοῦ *Tom Brown*, μεγαληγοροῦν στεντορείως περὶ ἐλληνικῆς παιδεύσεως καὶ αὐταρέσκως ἐνδοξολογοῦν περὶ τῆς γυναικός, «ἦν ἡ Θεία Πρόνοια ψυχὴν καὶ καρδίαν ἔταξε τῶν ἐθνῶν διὰ τοῦ ἀκαταμάχητου ὅπλου τῆς ἀγάπης, διότι ἡ ἀγάπη εἶναι ὁ μοχλὸς τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς, ἀγάπη ἡ ζωογονοῦσα τὸ πνεῦμα αὐτῆς, ἀγάπη τὸ ἐλατήριον τῶν πράξεών της, ἀγάπη ὁ νόμος καὶ ἡ ζωὴ, ἀγάπη ὁ κάλλιστος αὐτῆς κόσμος», δὲν ἐδικαίωσε, καθόλου εἰπεῖν, τὰς ἐπ' αὐτοῦ στηριχθείσας, λόγῳ μορφώσεως καὶ ἀγωγῆς, ἐλπίδας, μεθ' ὅλους τοὺς ἐτησίους διθυράμβους τῶν γνώσει ἢ ἀγνοίᾳ, πάντοτε ὑπὸ τῶν ιδίων, ἀνυμνούντων αὐτό.

Τὸ Ζάππειον ἀπορμιούμενα καὶ τὰ δευτερεύοντα ἐνιαχοῦ καὶ τὰ δημοτικὰ παρθεναγωγεῖα, παρὰ τὸν οὐσιωδῶς δημοτικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα, διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς γαλλικῆς γλώσσης καὶ πολλῶν ἄλλων θεατρικῶν ἐπιδείξεων, ἤρξαντο τὰ πάντα νὰ μηχανῶνται, πῶς νὰ προσεγγίσωσι τὸ ὕψος τοῦ μεγαλείου τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ ἔρωτος καὶ μεταρσιωθῶσι πρὸς τὸ ἄπειρον κάλλος τοῦ Δημιουργοῦ.

Τὰ δὲ κατώτερα ἡμῶν σχολεῖα ἢ μᾶλλον ἡ δημοτικὴ παιδεία; Τοιαύτη κατὰ τὴν τελευταίαν 50ετίαν, ὅτε τὰ πάντα ἄλλαχοῦ ἀνεδημιουργοῦντο, παρ' ἡμῖν δὲν ὑπῆρξε, διότι οὐδέποτε ἐγένετο συστηματικὴ φροντίς καταρτισμοῦ δημοδιδασκάλων· ἐκ δὲ τῶν ἐπιτυχόντων, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν ὀλίγους τινὰς ἀποφοίτους τῶν ἀνωτέρων ἡμῶν γυμνασίων, οἱ ἄριστοι ὑπῆρξαν, καὶ οὗτοι ὀλίγοι κατὰ τὴν τελευταίαν 15ετίαν, οἱ τελειόφοιτοι τοῦ διδασκαλείου Θεσσαλονίκης καὶ ιδίως τῶν Σερρῶν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ προώρως δυστυχῶς ἀποθανόντος *Μαρούλη*· περὶ δὲ δημοδιδασκαλιστῶν δὲν ἤθελέ τις ἀπατηθῇ ἀδιστάκτως παραδεχόμενος

ὅτι, ἐξαιρουμένων ὀλίγων φιλοτίμων τροφίμων τῶν εἰρημένων ἀνωτέρων ἡμῶν παρθεναγωγείων, αἱ τῶν κατωτέρων καὶ ἐπὶ παραδείγματι τῶν Σερρών καὶ αὐτῶν τῶν Ἐπιδατῶν παρ' ἐλπίδα μεθοδικώτεραι καὶ ἐπιμελέστεραι κατεδείχθησαν· καὶ ὁμῶς ἡ περὶ βασίμου δημοτικῆς παιδείσεως μέριμνα ἔδει νὰ ᾖ οὐσιωδέστατον πάντων μέλημα, οὐχὶ μόνον διότι εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς μέσης καὶ ἀνωτέρας παιδείσεως, ἀλλὰ συγχρόνως, διὰ τὸ αὐτοτελές τοῦ προγράμματος αὐτῆς, ὡς παιδαγωγικῶς καὶ ἐξ ἄλλων λόγων ἰσχυρῶν ἐνδείκνυται, καὶ ἡ ἐξόχως ἐπείγουσα τῶν πνευματικῶν καὶ ὑλικῶν ἀναγκῶν τῆς πολυπληθεστέρας μερίδος τῆς ἡμετέρας κοινωνίας, τοῦ λαοῦ, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου πάνθ' ὅσα πράττονται πρὸς τὸ θεαθῆναι γίνονται· καὶ τί ἡδύνατο ν' ἀναμείνη τις ἐνθα ἡ ἐποπτεία τῶν σχολῶν καὶ παρθεναγωγείων δὲν εἶναι ἐμπειπιστευμένη εἰς ἄνδρας ἀληθῶς λογίους, πεπειραμένους καὶ μάλιστα οἰκογενειάρχας, ἐπαίους δ' ἀρχὴν ἀνωτέρᾳ πείρᾳ πραγματικῇ καὶ γνώσεσι παιδαγωγικαῖς συγκεκριτημένη καὶ ῥυθμίζουσα ἐν πλήρει συνειδήσει τὰ καθ' ἡμᾶς παιδευτικὰ οὐδεμιά. Αἱ δὲ κατὰ τόπους, ὑπὸ τὴν σκιάν τῆς πνευματικῆς ἀρχῆς, εἰδικώτεραι ἐποπτικαὶ ἐπιτροπαὶ περὶ τίνα ἐμερίμων; αὗται, τὸ πλεῖστον καὶ κατὰ τὸ σύνθηρες, ὑπὸ προσώπων ἀμαθῶν καὶ ἀναρμοδίων ἀπαρτιζόμεναι καὶ εἰς μόνην τὴν μεταβολὴν ἢ ἀναστάτωσιν τοῦ προσωπικοῦ ἐντροφῶσαι ἢ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν βιβλίων διδακτικῶν, κατὰ τὰς τῶν βιβλιοκαπῆλων ὑποδείξεις, περιοριζόμεναι, ἐπανεπαύοντο ἐπὶ τῷ τιμητικῷ ἀξιώματι καὶ παντελῶς ἡμέλουν νὰ μάθωσι τὰς ἀληθείας τῶν παιδευτικῶν ἡμῶν μωριῶν, περὶ ὧν μετ' ἐμβριθείας καὶ εὐθυκρισίας ἔγραψεν ὁ ἀοίδιμος Κ. Ξανθόπουλος ἐν τῇ Εἰκοσιπενταετηρίδι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου. Αἱ εἰρημέναι ἐκπαιδευτικαὶ ἐπιτροπαὶ καὶ ἐφορεῖαι σχολείων διέβλεπον πολλάκις τὸ ἄγονον καὶ ἄσκοπον τῶν προσπαθειῶν, ἀμβλυοπούσαι ὁμῶς ἢ μὴ δυνάμεναι νὰ διαγνώσωσι τὸ νόσημα ἡμῶν καὶ νὰ φροντίσωσι περὶ τῆς ριζικῆς αὐτοῦ θεραπείας, ἐφαντάσθησαν, ἐπὶ τῇ ὁσημέρᾳ προϋούτῃ καταπτώσει καὶ κακοδαιμονίᾳ, αἰτίαν τὴν ἐν τῇ μορφώσει ἀνεπάρκειαν τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων, κατ' ἀκολουθίαν τὴν ἑλλείψιν θρησκευτικῆς ἀγωγῆς, εἰς πρόληψιν δὲ τῶν ἐκ ταύτης δεινῶν περιορίζοντο τὸ μὲν εἰς μεταβολὰς καὶ συμπληρώσεις προγραμμάτων, τὸ δέ, πρὸς ἀναχαίτισιν τῆς ὑλοφροσύνης, εἰς αὐξήσιν τῶν ὥρῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος καὶ τὴν προσθήκην πολλῶν καὶ ποικίλων ἱερῶν μαθημάτων εἰς πάσας καὶ δὴ καὶ τὰς ἀνωτέρας γυμνασιακὰς τάξεις· ἐπιστεύετο καὶ ἔτι

πιστεύεται, ὅτι ἡ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν ἐν τοῖς σχολείοις καὶ γυμνασίοις δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ θαύματα ἀγωγῆς καὶ μορφώσεως ἠθικῆς· οὐδαμῶς· ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγή καὶ μόρφωσις κατ' ἐξοχὴν διενεργεῖται κατ' οἶκον ὑπὸ τῶν γονέων, εἴτα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ τῆς ἄνευ κόμπου καὶ ῥητορικῶν ἐπιδείξεων ἐρμηνείας τῶν ἠθικῶν διδασκαλιῶν τοῦ Εὐαγγελίου, διὰ τῆς εὐλαβοῦς ἀκροάσεως καὶ συγκινητικῆς συμμετοχῆς ἐν τῷ ψάλλειν καὶ ἀνυμνεῖν τὸν Ὑψιστον, διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα, ἡ εἰς Θεὸν πίστις διὰ τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας διαφωτίζεται μὲν, ἀλλὰ δὲν διδάσκεται, τοῦναντίον ἀπὸ τρυφερᾶς ἡλικίας λόγῳ. ἔργῳ ἢ παραδείγματι τῶν γονέων, ἱερέων καὶ διδασκάλων ἐμπνέεται καὶ σταθερῶς ἐν ταῖς ἀντιξοῖς περιπετείαις τοῦ βίου παραμένει ἱερά· οἱ δὲ ζητήσαντες, διὰ διδασκαλίας ξηρᾶς πολλῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων, μόρφωσιν ἠθικὴν καὶ χριστιανικὴν, μάλιστα μαθητῶν ἀνωτέρων τάξεων ἤδη φυσικῶς καὶ φιλοσοφικῶς μορφουμένων, τέλειον ἠπατήθησαν· πρακτικώτεροι οἱ πατέρες ἡμῶν ἀρκοῦμενοι εἰς μόνην τὴν Ἱερὰν Ἱστορίαν καὶ τὴν Κατήχησιν καί, ἀφιέντες εἰς τὴν φιλοτιμίαν ἐκάστου τὴν μελέτην καὶ γνῶσιν τῶν περιπετειῶν τῆς ἑαυτοῦ Ἐκκλησίας καὶ ἐν τῷ πρέποντι χρόνῳ, αὐτοὶ οὗτοι τῇ συμμετοχῇ καὶ βοηθείᾳ τῶν ὄντως χριστιανικῶς ἀνεπτυγμένων διδασκάλων τῶν χρόνων ἐκείνων περὶ τῆς χριστιανικῆς ἀνατροφῆς τῶν ἰδίων τέκνων, ὅση δύναμις, ἐπεμελοῦντο. Ὅτι δ' ἡ τόσον ἀδρά καὶ πλουσία τῶν θρησκευτικῶν διδασκαλία εἰς οὐδὲν ὠφέλησε, κατεδείχθη περὶ λύχνων ἀφᾶς τοῦ λήξαντος αἰῶνος, ὅτε κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς δεκάτης 10ετηρίδος, πρὸς θεραπείαν τῆς κοινωνικῆς σηψαιμίας, ἐπεδιώχθη, ἐν ἐνθουσιῳδῇ παροξυσμῷ ὡς πάντοτε, δι' Ἀδελφότητων καὶ ἄλλων θρησκευτικῶν Σωματείων ἢ διὰ Κυριακῶν μαθημάτων ἀναζωπύρησις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, τοῦθ' ὅπερ ἀμφιβάλλομεν λίαν, ὡς τὸ προσεχές μέλλον θέλει ἀποδείξει.

Περὶ τὰ τέλη τῆς 9ης καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς 10ης δεκαετηρίδος τοῦ λήξαντος αἰῶνος καταφανὲς ἐγένετο τὸ βάραθρον εἰς ὃ τὰ παιδευτικὰ ἡμῶν ἔβαινον, ἱκανοὶ δὲ λόγιοι ἐνταῦθά τε καὶ ἐν τῷ ὁμόρῳ βασιλείῳ, λόγῳ καὶ γραφῇ, ἤρξαντο ὑποδεικνύοντες τοὺς κινδύνους καὶ ἐπικαλούμενοι τὴν σύντονον προσοχὴν τῶν νοούντων καὶ ἰδίως τῶν θέσει ὑποχρέων, ἐπέμενον δ' οὐ μόνον εἰς τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τῆς ἐκλογῆς ἢ μορφώσεως διδασκάλων σκοπῶς ἐν διδασκαλείοις καταρτιζομένων, ἀλλὰ καὶ εἰς ρύθμισιν πρακτι-

κωτέρας παιδείσεως. ἡ σκοπὸς ἔσται οὐχὶ ἐπαγγελματικός, ἀλλὰ μορφωτικός μὲν προπαρασκευαστικός δὲ εἰς τοὺς ἐπιθυμοῦντας ἐκπαιδεύειν εἰς ὁρισμένους τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος κλάδους, δι' ὧν μετὰ τῆς ἰδιωτικῆς προάγεται ἡ καθόλου ἐθνικὴ οἰκονομία· οὕτως ἐσκέπτετο ἤδη καὶ ὁ Ξανθόπουλος, ὅτε πρὸ 15ετίας περίπου ἔγραφε· «Δέν εἶναι εὐλογον οὐδὲ δίκαιον τὸ μὴ ἀποβλέπειν εἰς τὰ τοῦ πραγματικοῦ βίου καὶ τὴν πολυειδῆ τῆς κοινωνίας ἀνάπτυξιν, μηδὲ διακρίνειν διαφόρων βαθμῶν ἐκπαιδεύειν, ἀλλ' εἰς ἓνα τινὰ μεγαλόσχημον τύπον καὶ κύκλον ἀπαξάπαντας τοὺς πάσης φύσεως καὶ τάξεως νέους νὰ θελήσῃ τις εἰς σοφοὺς φιλολόγους νὰ διαπλάσῃ καὶ ἐκπαιδεύσῃ, ὡς ἡ θερμουργὸς καὶ μεγαλορρήμων ἐθνικὴ ἡμῶν ὑπερφιλανθία ὁρέγεται». Παρομοία ἦτο καὶ ἡμῶν ἡ περὶ πραγματικῶν σχολῶν γνώμη· ὅπως παραλλήλως τῇ κλασσικῇ παρέχεται καὶ γενικὴ πραγματικὴ παιδεία, θεμελίον ἀσφαλὲς πάσης εἰδικῆς πραγματικῆς καὶ ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως· ἀλλ' εἰς τὰς κατ' ἰδίαν καὶ δημοσίαις ἐκφραζομένας εὐχάς, συμβουλὰς καὶ παρακλήσεις ἅπασα ἡ ἐκπαιδευτικὴ κίνησις περιωρίζετο ἐνταῦθα μὲν, ὡς πάλαι καὶ κατὰ τὸ σῶνθηες εἰς παραλλαγὰς δημοτικῶν προγραμμάτων βαρέως πληρουμένων, εἰς αὕξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διδασκάλων καὶ εἰς πολλαπλασιασμὸν ἀμεθόδων φυλλάδων ἢ διαγραφῆν ἐγκεκριμένων διδακτικῶν βιβλίων ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀνθρώπων ὡς τῶν ἀρίστων ἄλλοτε θεωρηθέντων· ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις τὸ πολὺ ἡσχολοῦντο εἰς ἀπομίμησιν τῶν παρ' ἡμῖν τελουμένων, ἐν τισὶ μάλιστα παρ' ἐλπίδα καρποφόρως, ἐν δὲ τῇ ὁμόρῳ ἐπικρατεῖα εἰς συμπλήρωσιν τοῦ ἀρξαμένου κατάρτισμοῦ ἔστω καὶ μόνον τῶν δημοτικῶν σχολῶν διὰ τῶν διδασκαλιστῶν, ἀνωφελῶς ὁμῶς, διότι, ὅ,τι παρ' ἡμῖν ἐνταῦθα παρέλυε τὸν μεταρρυθμιστικὸν ζῆλον, κατέστρεφον αὐτόθι ἄλλοι λόγοι τόπου καὶ συστήματος ἐπὶ κοινῆς αἰτίας στηριζόμενοι· διὰ πραγμάτων πλέον ἀπεδεικνύετο, ὅτι ἡ ἰδρυσις σχολείων, γυμνασίων, καὶ πανεπιστημίων εἶναι ἀνωφελὲς ἐπίδειξις καὶ ἐθνικὴ ματαιότης ἄνευ τῶν ἀρμοδίων ὀργάνων διὰ τε τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἐπίβλεψιν.

Ἀλλ' ἂν πρὸς βελτίωσιν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἡμῶν συστήματος οὐδὲν κατωρθοῦτο, περὶ τῆς πρακτικῆς ἢ πραγματολογικῆς διακανονίσεως τῶν σπουδῶν, τοῦλάχιστον ἐν τῇ μέσῃ παιδείᾳ, ἀπόπειραι ἐγίνοντο, ἐν Ἀθήναις μὲν διὰ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας, ἐνταῦθα δὲ διὰ τῆς ἀναδείξεως τῆς σχολῆς τῆς Παναγίας τῆς κοινότητος Σταυροδρομίου εἰς πραγματολογικὸν γυμνάσιον, τὸ Ζωγράφειον, ὡς ἐπωνομάσθη ἐξ

εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν χορηγόν· ἐπὶ τοῖς ψιθυριζομένοις καὶ διὰ τῶν ἐφημερίδων τότε δημοσιευμένοις πρώτη ἐσπευσεν ἡ ἐν Χάλκῃ Ἑμπορικὴ Σχολὴ νὰ τροποποιήσῃ τὸ ἑαυτῆς πρόγραμμα, ὑποδιακοῦσα αὐτό, τέως μόνον κλασσικόν, εἰς ἐπιστημονικόν ἤτοι ἄλλῃ λέξει κλασσικόν καὶ ἐμπορικόν· πλὴν μόνον διαίρεσις ἐγένετο φαινομενική, οὐχὶ δὲ καὶ πραγματική, διότι ἡ ἐν ἐνὶ οἰκοδομήματι σύγχρονος ἐφαρμογὴ δύο διαφόρων συστημάτων, ὡς φρονοῦσιν οἱ νῦν πρακτικώτατοι Γερμανοί, δὲν εὐδοκίμει, ἀπαιτοῦνται δὲ διάφορα προγράμματα καὶ αὐτοτελεῖς σχολαί· ἀποχρῶν λόγος τῆς διακρίσεως ταύτης ὀφείλει νὰ ᾖ καθ' ἡμᾶς, ὅτι ἐν τοῖς κλασσικοῖς ἐκπαιδευτηρίοις κυριεύει τῆς ψυχῆς τῶν μαθητῶν τὸ πνεῦμα τῆς κλασσικότητος, κατ' ἀκολουθίαν τῆς πρὸς τὰς ἐπιστήμας ὁρμῆς, ἐν δὲ τοῖς πρακτικοῖς τὸ τῆς πρακτικότητος, κατ' ἀκολουθίαν τῆς πλουτοφόρου ἐργασίας διὰ γεωργίας, ἐμπορίου, τεχνῶν καὶ βιομηχανίας, δι' ὧν τὰ ἔθνη στερεῶς ἀποκαθίστανται καὶ ὑλικῶς ἀνεξάρτητα γίνονται ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ πολιτισμοῦ· καὶ ἐπειδὴ, κατὰ τὸν Πλούταρχον «ὁ θεωρητικὸς τοῦ πρακτικοῦ διαμαρτάνων, ἀνωφελής, ὁ δὲ πρακτικὸς ἀμοιρῶσας φιλοσοφίας, ἀμουσος καὶ πλημμελής»¹, νεώτεροι συγγραφεῖς τῇ Χαιρωνεῖ ἀκολουθοῦντες ἁρμονικῶς ἐν τινι μέτρῳ συγκιρνῶσιν ἀμφοτέρους τοὺς βίους τῶν τε κλασσικῶν καὶ πρακτικῶν, πάντοτε ἐν αὐτοτελεῖσι σχολαῖς, τοῦθ' ὅπερ καὶ παρ' ἡμῖν ἡδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ· ἀλλὰ ταῦτα πάντα γίνονται ἐνθα σπουδαίως καὶ μετὰ συνέσεως, οὐχὶ δ' ὀπισθοβούλως καὶ ἐκ τοῦ παραχρῆμα, ἐργάζονται, ἐνῷ ἐνταῦθα, καὶ δι' ἄλλους λόγους καὶ διότι σχεδὸν πάντοτε οἱ διευθύνται τῶν ἀνωτέρων σχολῶν ἐξελέγοντο ἐκ τῶν λογιωτάτων τῶν πληρούντων λογιωτατισμοῦ τὰ κλασσικὰ ἡμῶν γυμνάσια, ἡ ἀποτυχία, κατὰ τὸν Ξανθόπουλον, ὑπῆρξε φυσική, μοιραίως δὲ τοῖς αὐτοῖς καὶ χείροσιν ἐμπιστευθείσης καὶ τῆς διευθύνσεως τῶν πραγματικῶν σχολῶν ἐγένετο σχεδὸν εἰπεῖν ὀλεθρία· οὕτως ἡ Ἑμπορικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, ἥτις κατὰ τὰ ἀνωτέρω ὑποδεικνύμενα ὤφειλε νὰ καταστῇ, ἐὰν ὅχι πραγματική, τοῦλάχιστον ἀληθῆς ἐμπορικὴ καὶ ὑπὸ διδακτικὸν σύστημα ἀνθρωπιστικὸν νὰ φεισθῇ τῶν μαθητικῶν δυνάμεων τῶν καταναλισκομένων εἰς συστηματικὰς γραμματικὰς ἐωλοκρασίας καὶ ποικίλα μετρικὰ συστήματα, ὧν τὴν ἡθοπλαστικὴν σπουδαιότητα ἐν τῇ μέσῃ παιδεύσει οὐδεὶς μέχρι σήμερον κατώρθωσε ν' ἀποδείξῃ, παρέμεινε κλασσική. Τί δ' ἐκ τοῦ ἐρμαφροδίτου

¹ Περὶ παίδων ἀγωγῆς.

προγράμματος απέκόμισεν ; Ἐν μὲν τῷ ἐμπορικῷ τμήματι οἱ καρποὶ ἀπεδείχθησαν ὥμοι καὶ ἀνεπαρκεῖς, διότι ἐπὶ 100 μαθητῶν τοῦ 1898 π. χ. 27 μόνον ἦσαν ἐγγεγραμμένοι καὶ ἐξ αὐτῶν 4 μόνον παρηκολούθησαν τὰ μαθήματα τῶν σχετικῶν ἀνωτέρων τάξεων, τοῦθ' ὅπερ, εἰμαι βέβαιος, ἐξακολουθεῖ καὶ θέλει ἐξακολουθήσει καθ' ὅλον τὸν 20^{ον} αἰῶνα· ἐν δὲ τῷ ἐπιστημονικῷ τμήματι εὐρέως ἐκκαλλιεργήθη τὸ ψευδαίσθημα τῆς εἰς μόνον τὰς θεωρητικὰς ἐπιστήμας κλίσεως μετ' ἀποστροφῆς πρὸς τὰς πλουτοφόρους πρακτικὰς.

Τὴν διαίρεσιν ταύτην τῶν μικτῶν γυμνασίων ἐφήρμοσε πρώτη κατ' ἀπομίμησιν ἄλλων ἄλλαχοῦ, ὡς γνωρίζομεν, ἡ ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικὴ Ἑταιρεία, ὑποδιαίρεσασα τὴν ἑαυτῆς σχολὴν τριχῶς, εἰς κλασσικὴν, ἐμπορικὴν καὶ πρακτικὴν· τοιαύτην τινὰ περίπου ἀπεπειράθησαν βραδύτερον καὶ οἱ περὶ τὸ Ζωγράφειον, ὅτε ἡ κοινότης θελήσασα τὴν μετατροπὴν τῆς σχολῆς τῆς Παναγίας εἰς τέλειον πρακτικὸν γυμνάσιον συνέστησεν ἐπιτροπὴν δοκιμαστικῶς συντάξασαν εἶδος προγράμματος πραγματολογικοῦ, ἐγκριθέντος ἐν γενικῇ συνελεύσει τῇ 14 Μαΐου 1895. Ἡ κατὰ τοῦ προγράμματος τούτου ἀντίδρασις ὠρισμένης ομάδος ἀπτυχιῶτων καὶ γραμματοδιδασκάλων ἦτο ἀπίστευτος, στήλαι δ' ὁλόκληροι, ἐκ παιδαγωγικῶν συγγραμμάτων ὑπεξαίρουμαι καὶ παραλλασσόμεναι, πρὸς ἀποτυχίαν τοῦ πραγματολογικοῦ γυμνασίου, ἐδημοσιεύοντο, ἐν αἷς καὶ πολλὰ ἀρχαιοληπτικὰ ἀναμασήματα ὑπ' ἀνθρώπων ἀνισορρόπων· καὶ εἰς οὐδὲν μὲν ἴσχυσαν, πλὴν, τὸ μὲν διὰ τὴν ἀπειρίαν ἐν ζητήμασι παιδευτικοῖς, τὸ δὲ διὰ τὰς ὑπεράγαν κλασσικὰς προλήψεις μελῶν τινῶν τῆς εἰρημένης ἐπιτροπῆς, ἐγένετο τὸ πρόγραμμα μικτόν, δυσανάλογον πρὸς τὸ πιθανόν ποιὸν διευθυντοῦ, διδασκάλων καὶ διδασκόμενων, ἐμπεπιστευμένον δ' εἰς χεῖρας λογιωτᾶτων καὶ λόγῳ διευθύνσεως καὶ παιδεύσεως ἀνικάνων τελείως ἐναυάγησεν. Οὕτως οὐ μόνον βελτίωσις τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος οὐδεμία ἐγένετο, ἀλλ' ἀπέτυχε καὶ ἡ δοκιμὴ τῶν πραγματολογικῶν γυμνασίων τοῦλάχιστον ἐνταῦθα· καὶ ἐνῶ οἱ ἐν Ἑλλάδι, εἰ καὶ βραδέως, ἐβεβαίουν τὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ παρ' ἡμῖν ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος ἐν ἀμφοτέροις τοῖς βαθμοῖς τῆς παιδείας καὶ ἐζήτουν διὰ διδασκάλων παιδαγωγικῶς μεμορφωμένων καὶ προσωρισμένων διὰ τὴν πρώτην ἰδίως παιδεύειν νὰ προλάβωσι τὸ ἐκ τῆς τέως παιδευτικῆς ἀθλιότητος δεινόν, ἀναγνωρίζοντες δὲ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος, ὅπερ ἐστὶ καὶ ἡ πρακτικὴ μόρφωσις ἐν τῇ μέσῃ παιδεύσει, κατὰ συμβουλήν ἐξεχόντων ἀνδρῶν

ἐσκέπτοντο ν' ἀποστείλωσιν εἰδικῶς, μάλιστα μαθηματικούς, ὅπως ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἰδόντες καὶ σπουδάσαντες ἐπανέλθωσι καὶ συστήσωσι πρακτικὰς σχολὰς, ἐνταῦθα οὐ μόνον ἀδιαφόρως καὶ ἀσπλάγχχνως ἐθεῶντο καταλυόμενον τὸ πρακτικὸν σύστημα τῆς παιδείσεως, ἀλλ' ἠνείχοντο ν' ἀκροῶνται καὶ νὰ ἐπιδοκιμάζωσι τὴν ἐν πανηγυρικῷ λήρῳ παρὰ γυναικός, οὐδὲν κοινὸν ἔχούσης πρὸς τὴν παιδαγωγίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην, ἀχαρακτήριστον δι' ὑπαινιγμῶν καταφορὰν κατὰ τῆς πρακτικῆς παιδείσεως.

Ἐν τῷ μεταξὺ τοιαύτης τῶν καθόλου παιδευτικῶν ἡμῶν πραγμάτων καταστάσεως, περιοδικῶς ὁ τύπος κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν, ἐν τῇ περιληπτικῇ συνόψει τῶν ἐν τῇ Δύσει περὶ ἐκπαιδεύσεως γινόμενων, ἀνεξαρτήτως καὶ οὐδέποτε ὁμοφώνως, ὡς ἔδει, πάντοτε ὁμῶς δι' ἐπιπολαίων νυγμῶν, ἵνα μὴ τινος, πρὸς Διός, τῶν ἐνεχομένων γνωσθῇ τὸ περιλάλητον ὄνομα καὶ ἡ ποιότης, ὑπεδείκνυσεν ἱκανῶς καὶ διὰ σχετικῶν συγκρίσεων τὸ ποιητέον· λόγους δὲ πάλιν ἐκ διαφόρων ἀπόψεων τῶν τρισανθρώπων ἡμῶν τὴν μωρίαν, ἀγνοίαν καὶ ἀπρονοησίαν ἐπὶ τῇ προοίῳσῃ καταστροφῇ διεξετραγῶδουν, ἐξ αὐτῶν δ' εἰς καὶ ὁ ἐν Χάλκῃ γηραιὸς καὶ παλαίμαχος τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως ἀθλητής, ὁ Νικόλαος Φωιδῆς, οὗτινος τί πρῶτον, τί δ' ὕστατον τῆς χρηστότητος, φιλογενείας καὶ ὀξυδερκείας νὰ θαυμάσῃ τις, ἐπάτασσε καί, φεῦ εἰς μάτην, ἐστιγματίζε¹ τὴν ὑπάρχουσαν ἐκπαιδευτικὴν ἀθλιότητα καὶ ὑπεδείκνυε τὰ μέσα τῆς διορθώσεως, ἅτινα βραδύτερον, ὡς θετικώτατα γνωρίζομεν, οἱ ἐν Ἑλλάδι, ἔστω καὶ ἀνεξαρτήτως, ἐν τῇ πρώτῃ παιδείᾳ ἐσκέπτοντο καὶ ἐθέσπιζον.

Ὅτε τῷ 1895 πρωτοβουλίᾳ τῆς Α. Π. τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κ. Ἀνθίμου τοῦ Ζ' ἐγένετο καὶ πάλιν ἀπόπειρα, ὅπως τῇ ἡρώγῃ τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογ. Συλλόγου καὶ συνεργασίᾳ τῆς Κ. Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς, καταρτισθῇ νέον πρόγραμμα τῆς πρώτης παιδείσεως—ἀπόπειρα ἀποτυχοῦσα, πρὶν ἢ λάθῃ ἐπὶ ἀρχὴν ἐκτελέσεως, καὶ σκοπίμως, ὅπως πᾶσα ἡ περὶ συντάξεως νέου προγράμματος τιμὴ στεφανώσῃ τοὺς ἀγῶνας μόνης τῆς Κ. Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τοῦ ἀνταξίου αὐτῆς Προέδρου—, πράγματι μετὰ τετραεῖς μελέτας, κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1899, συνεκαλεῖτο πρωτοφανὲς παιδευτικὸν συνέδριον ἐξ ἀνδρῶν λογίων ἢ ἐγγραμμάτων, ἵνα, ὡς διὰ δημοψηφί-

¹ Νεολόγου ἀρ. 6757—59 καὶ 6804, ὡς καὶ Ταχυδρόμου 1898—99 πολλαχοῦ.

σματος, ἐκφέρωσιν εὐχὰς καὶ σκέψεις περὶ τοῦ τί δέον γενέσθαι ἐν τῷ φλέγοντι ἐκπαιδευτικῷ ζητήματι. Οἱ προσκληθέντες ἦσαν ὁμολογουμένως σχεδὸν οἱ πλεῖστοι ἀγαθοὶ αἰκογενειάρχαι, ἐπιστήμονες μάλιστα τινὲς αὐτῶν, περὶ ἐκπαιδευτικῶν ὅμως οὐδέποτε μεριμνήσαντες, οὐδὲ δυνάμενοι, καὶ ἐπὶ τῆς οὐσίας τοῦ παρ' ἡμῖν ἐκπαιδευτικοῦ ζητήματος, ἐξαιρουμένου ἑνὸς ἢ δύο, οὐδέποτε σοβαρῶς μελετήσαντες, ἐνῶ ὥφειλον πάντως οἱ περὶ παιδευτικῶν εὐχόμεναι καὶ γνώμην ἐκφέροντες ὅχι μόνον βαθείας νὰ ἔχωσι γνώσεις σχετικὰς, ἀλλὰ, τὸ καὶ δυσχερέστατον, διαγνωστικὴν ἱκανότητα περὶ τῶν ἐπειγουσῶν ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν ἡμῶν ἀναγκῶν, ἔτι δὲ πείραν περὶ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐπιτυχίας. Οὐδὲν τοιοῦτον ὑπῆρξε καὶ στάδιον ἡνοίχθη ἐλεύθερον καὶ οἶονεὶ ἀποκλειστικὸν εἰς αὐτοχειροτανήτους παιδαγωγοὺς καὶ μικροδιδασκάλους ἐπιζητήσαντας τρόπους αὐτοφνημίας πρὸς φανάκην τοῦ λαοῦ· ἢ ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ σύγχυσις ἦτο τοιαύτη, ὥστε, ἐξ ὧν ἔγραψε μετὰ πολλῆς εἰλικρινείας καὶ φιλογενείας ὁ ἱατρὸς κ. Τουρογούτης¹, δικαίως ἤθελέ τις χαρακτηρίσει τὰ γενόμενα κυκεῶνα, ἀπὸ τὸν ὁποῖον, ἔγραφεν ὁ κ. Ν. Φωτιάδης, «πολλοὶ ἀναγνωρίζοντες, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ μεταρρυθμίσεως, ἀλλὰ περὶ σταυρώσεως τοῦ μαθητοῦ διὰ τῆς τηρήσεως τοῦ καθεστώτος»², ἀνεχώρησαν. Ἀλλ' ἐκ τοῦ κυκεῶνος τούτου ἀνέθορεν Ἐπιτροπὴ, ὅπως τῇ συνεργασίᾳ καὶ τῆς Κ. Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς ἐκπονήσῃ τὸ πρόγραμμα τοῦτο, ἐν ᾧ θὰ συνεβιάζοντο πᾶσαι αἱ ιδέαι, ἐπιθυμίαι καὶ εὐχαὶ τῶν μελῶν· τὸ δὲ νέον τοῦτο πρόγραμμα κατὰ φθινόπωρον τοῦ 1900 ὑποβλήθην πρὸς ἐπιψήφισιν ταῖς δύο Σώμασιν εὐφρόμως παρεπέμφθη ὅπου δεῖ. Καὶ τοῦτο μὲν, ἄγνωστον διατί, δὲν ἐδημοσιεύθη ὡς ὥφειλε πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καλοῦ εἰλικρινοῦς μερίμνης, ἀντ' αὐτοῦ ὅμως οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἀνεπισήμως ἀνετύπωσαν ἑκθεσὶν τινὰ εἰσηγητικὴν ὀνομασθεῖσαν. Κατὰ τὴν ἑκθεσὶν ταύτην τὸ περιλάλητον τοῦτο πρόγραμμα συνεδύαζε τὸ Κοινὸν σχολεῖον μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ ἐδημιούργει τὴν λεγομένην Ἀστικὴν σχολὴν μετὰ τάξεων ὀκτὼ ἀντὶ τῶν τέως ἐπτά, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅπως ἡ τελευταία αὕτη κληθῇ τάξις γλωσσικὴ, διότι ἐν αὐτῇ εἰδικὴ θὰ ἐγίνετο ἡ διδασκαλία τῆς γαλλικῆς καὶ τουρκικῆς· ἠύξησε τὰς ὥρας τῆς διδασκαλίας τῆς καθομιλουμένης καὶ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, καὶ ἐπειδὴ ἡ

¹ Νέας Ἐφημερίδος 1900 ἀριθ. 2885 κ. ε.

² Ταχυδρόμου 1899 ἀριθ. 496.

ἐκ τῆς νεοελληνικῆς εἰς τὴν ἀρχαίαν ὁδόν, ἕνεκα χασμάτων φοβερῶν, θεωρήθη δύσκολος καὶ ἐπικίνδυνος, ἐπενόησε τὴν διὰ τῆς *Καινῆς Διαθήκης* γέφυραν¹. ὤρισε νευρωπαϊκὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν, σὺν πολλοῖς δὲ θρησκευτικοῖς μαθήμασι καὶ ἀρχαιολογίαν *χριστιανικὴν*, ἵνα μὴ καὶ ἐν τούτῳ τὸ φιλόφρονον Γένος ὑπολείπηται ἐν τῇ καθόλου ἀρχαιολογίᾳ· εἰσήγαγε φιλοσοφίαν ἥτοι τὴν γνῶσιν τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἡ νέα γενεὰ ἐκ παιδῶν ψυχολογῇ, ὤρισε μαθήματα εἰδικὰ ἐν τῇ γαλλικῇ καὶ τουρκικῇ γλώσσῃ διδασκτέα, μαθήματα ἀγωγῆς, μαθήματα εὐπρεπείας κοινωνικῆς! κτλ. κτλ.. ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς· ἐμερίμνησε δὲ καὶ περὶ παρθεναγωγείων καὶ ἀνέγραψε τόσα, ὥστε ἰλιγγιᾷ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς διὰ τὸ μεγαλεπήδουλον τῶν ἀντιγραφῶν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς μορφώσεως τῶν μελλουσῶν μητέρων, περὶ δὲ τῆς οὐσίας τοῦ ζητήματος, γράφει ὁ κ. Ν. Φωτιάδης², ἥτοι περὶ τοῦ ἂν ὑπάρχῃ καὶ ποῦ ἔγκειται τὸ σφαλερὸν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἡμῶν συστήματος, περὶ τῶν προσόντων καὶ τοῦ μέλλοντος τῶν διδασκάλων, περὶ μεθόδων διδασκαλίας, περὶ διαρκοῦς καὶ σπουδαίας ἐπιθεωρήσεως τῶν σχολείων, περὶ εὐμεθόδων διδασκτικῶν βιβλίων, περὶ περιορισμοῦ τῆς βιβλιοκαπηλείας καὶ περὶ ἄλλων οὐσιωδῶν καὶ σωστικῶν μέτρων οὐδὲν ἄλλο ἢ μόνον εὐχάς· εὐχὴν περὶ καταρτισμοῦ διδασκάλων, εὐχὴν περὶ καταλλήλων ὁδηγιῶν πρὸς μελέτην τῶν διδασκόντων, εὐχὴν περὶ εἰσαγωγῆς βιβλίων διδασκτικῶν ἐπὶ τῇ βάσει διαγωνισμοῦ, πάσης προνοίας ληφθείσης περὶ τῶν περιτρισμμάτων τῶν ὑποσκελισάντων, ἐγερρίσει τῆς Κ. Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς, τὰ παρ' ἡμῖν ἄριστα διδασκτικά βιβλία, εὐχὴν συγκροτήσεως βιβλιοθήκης, εὐχὴν ὅπως, παραλλήλως τῷ Ἐκκλησιαστικῷ Μουσικῷ Συλλόγῳ, ἰδρυθῇ καὶ παιδευτικὸς χάριν τῆς μελλούσης παιδευτικῆς ἡμῶν δράσεως. Τοιοῦτον καὶ τὸ νεώτατον καὶ ἐπὶ τῷ τέλει τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος φιλοπονηθὲν πρόγραμμα, ὅπερ ἐγένετο ἡ κατακλείς τῶν ἀπὸ πέντε δεκαετηρίδων ἐκπαιδευτικῶν ἡμῶν παιδιῶν, κατακλείς ἀνταξία τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ χάους καὶ τῆς γενικῆς τῶν ἐνοριακῶν ἡμῶν περιφερειῶν ἀναστατώσεως, ἥτις ἐλάμπρυνε τὴν τελευταίαν πατριαρχεῖαν τοῦ αἰῶνος.

Τοιαύτην κατάστασιν παιδευτικὴν καὶ ἀγωγὴν, μετὰ παραλλήλων ἀποτελεσμάτων, κληρονομοῦμεν κατὰ τὸν 20^{ον} αἰῶνα, κατάστασιν ἣν

¹ Κων/πόλεως 1900 ἀριθ. 181.

² Ταχυδρόμου 1899 ἀριθ. 496.

θαρρούντως γενικεύοντες συμπεραίνομεν ὅτι, τὸ μὲν ἐν γνώσει, τὸ δ' ἐν ἀγνοίᾳ, ἡδίκησαμεν ἀπιστεύτως, μέχρις ἐξαντλήσεως σχεδὸν εἰπεῖν τῶν ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν δυνάμεων, τὸ ἔθνος ἡμῶν, καθόλου καὶ ἐπὶ μέρους, ἐν τῷ πολυτιμοτάτῳ τῶν ἀγαθῶν τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείσεως· ἐφαντάσθημεν ὅτι παίδευσις εἶναι ἢ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀπομνημόνευσις γραμματικῶν τύπων, κανόνων καὶ ὠρισμένου ποσοῦ γνώσεων καὶ λέξεων ἀρχαϊκῶν, οὐδὲν δ' ἕτερον· ἐνῶ παίδευσις σημαίνει τοῦτο μὲν κτῆσιν γνώσεων βασίμων, τοῦτο δέ, μάλιστα πάντων, καλλιέργειαν τῶν ψυχικῶν ἡμῶν δυνάμεων, ἥτοι διαπαιδαγώγησιν πνεύματος, αἰσθήματος καὶ βουλήσεως, ἐφ' ὧν ἐρείδεται ἡ τελεία καὶ ἀληθῆς μόρφωσις καὶ ἀνατροφή. Ταύτης, ἐκ πολλῶν ἀπόψεων, στερηθὲν τὸ ἔθνος ἡμῶν περιῆλθεν εἰς σημεῖον πολλὰς καὶ δικαίας σκέψεις καὶ μερίμνας περὶ ὑγιоῦς μέλλοντος ἐμβάλλον. Τίς ὁ ἀληθῆς λόγος τοῦ φαινομένου τούτου; Κοινῇ ἀνομολογεῖται καὶ σχεδὸν παρὰ πάντων ἄνευ ἀντιρρήσεως παραδεκτὴ γίνεται ὡς αἰτία ἡ σῆψις· ἀλλὰ σῆψις ἢ σηψαιμία εἶναι σύμπτωμα, ἐν ἡμῖν δὲ δεόν ν' ἀναζητηθῇ τὸ πολλῶν βαθύτερον κείμενον νόσημα. Εἶναι ἄρα, γε τοῦτο ὁ ἄπειρος καὶ ἀκαταλόγιστος ἐγωϊσμός μετὰ τῶν ποικίλων καὶ εἰδεχθῶν αὐτοῦ μορφῶν, ἐν ὀνόματι τοῦ ὁποίου, παράδοξον εἰπεῖν, καὶ πλεῖσται τῶν γενναίων καὶ ἀνιδιοτελῶν ἡμῶν πράξεις γίνονται: Ἀλλ' ὁ ἐγωϊσμός, κατὰ τὸν *Max Nordau*¹, εἶναι ἀπλῶς ἀποτέλεσμα ἐλλείψεως ἀνατροφῆς καὶ μαρτύριον ἡθῶν ἀτελῶς ἀνεπτυγμένων, καὶ τὴν ἐξήγησιν ταύτην τοῦ διαπρεποῦς κοινωνιολόγου καὶ ψυχολόγου προθύμως ἀναγνωρίζομεν, ἐνόσω πρόκειται περὶ τοῦ συνήθους ἐγωϊσμοῦ τοῦ συμφυοῦς ἐν μέρει τῷ ἀνθρωπείῳ γένει. Παρ' ἡμῖν ὁμῶς εἶναι τι πλεόν ἢ ἐγωϊσμός· εἶναι γενικὴ τις ιδιότης εἰς τὴν τάξιν ἰδίως τῶν ἀνθρώπων, τῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀνεπτυγμένων, ἔχουσα ρίζας βαθυτάτας, εἶναι δὲ ἀποτέλεσμα κοινωνικῆς ἀλλοιώσεως, εἰς ἣν συνετέλεσε κατὰ μέγα μέρος ἡ ἐκπαίδευσις ἡμῶν, εἶναι, ἀληθῶς καὶ ἀκριβῶς εἰπεῖν, νόσημα καθολικὸν καὶ καλεῖται ἠθικὴ μυωπία καὶ ἀμβλύτης περὶ τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐννοίας τοῦ καθήκοντος, ἧς ἐνεκα πάντα τὰ παρ' ἡμῖν μαραίνονται καὶ φθίνουσιν.

Ὑπάρχει ἐλπίς θεραπείας; Δι' οὓς ἐν τοῖς Ἐκπαιδευτικοῖς² ἐξεθέμεθα λόγους καὶ διὰ τὴν ἀνισορροπίαν τῶν πνευματικῶν ἡμῶν δυνά-

¹ Περὶ ἐκφυλισμοῦ. Μετάφρ. Α. Βλάχου.

² Κων/πόλεως 1900 ἀριθ. 66.

μεων, ἐν ᾗ ἡ μὲν φαντασία κατὰ τὸ σύνηθες κυριαρχεῖ, τὸ δὲ λογικὸν ἀδυνατεῖ νὰ λειτουργήσῃ ἐπὶ τῇ βάσει ὑγιῶν ἀρχῶν. τὴν τελικὴν θεραπείαν τό γε νῦν θεωροῦμεν δυσχερεστάτην· βελτίωσιν τινὰ ἡδύνατό τις ν' ἀναμείνῃ, ἂν εἰλικρινῶς ὠμολογεῖτο ἡ ἀνικανότης ἡμῶν περὶ τὴν διαχείρισιν τῶν λειτουργημάτων τῆς κοινωνικῆς ἡμῶν ζωῆς καὶ ἡ ἐκουσία κηδεμονία, ὅπως ἐν τῷ μεταξὺ ψυχικῶς ἀποκαθαιρόμενοι κατανοήσωμεν τὸ *Γινῶθι σαυτόν*.

Ulcera animi sananda magis, quam corporis.

Publius Syrus.

**Ἐγγραφον ἐν Πέραν Κων/πόλεως τῇ 15 Μαρτίου 1901.*

Α. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ